

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Diplomski rad

Tradicijska arhitektura Srijema - zaštita i očuvanje u suvremenom kontekstu

Danijela Kovač

Mentorica: doc. dr. sc. Sanja Lončar

Zagreb, ožujak 2019.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Tradicijska arhitektura Srijema – zaštita i očuvanje u suvremenom kontekstu* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice doc. dr. sc. Sanje Lončar. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Sadržaj

Uvod.....	2
1. Pregled dosadašnjih istraživanja i građe o tradicijskoj arhitekturi Srijema.....	7
2. Obilježja naselja tradicijske arhitekture Srijema.....	13
2. 1. Razvoj i obilježja naselja.....	13
2. 2. Stambene zgrade.....	27
2. 3. Gospodarske i ostale zgrade i prostori.....	35
3. Mogućnosti zaštite i očuvanja u suvremenosti.....	39
3. 1 Tradicijska arhitektura i suvremeno stanovanje.....	41
3. 2. Problem napuštenih građevina.....	46
3. 3. Tradicijska arhitektura i ruralni turizam.....	48
Zaključak.....	54
Popis priloga.....	56
Literatura.....	59
Internetski izvori.....	61
Popis kratica.....	62
Arhivska građa.....	62

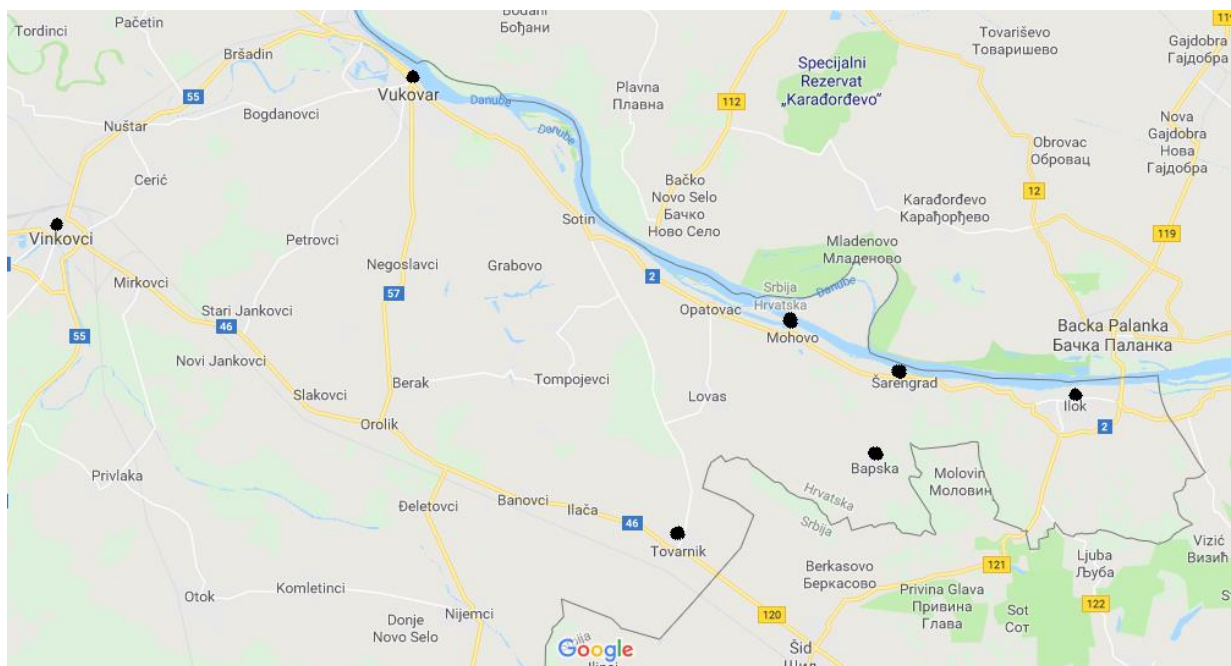
Uvod

Tradicijska je arhitektura bitna odrednica pri proučavanju kulture nekog područja. Ona je povezana s brojnim socio-kulturnim aspektima i karakteristikama proučavanog lokaliteta. Proučavanje naselja i građevina u povijesti i suvremenosti mnogo govori o načinu života stanovnika. Trenutna slika hrvatskog ruralnog područja pokazuje koliko je ovaj dio materijalne kulture zanemaren, i od baštinika i od struke. Poticaj za ovaj rad je realno stanje tradicijske arhitekture na terenu te potreba za dokumentiranjem. Područje Srijema slabo je zastupljeno u pisanjima o tradicijskoj arhitekturi jer se, kao što je slučaj i s drugim aspektima kulturne baštine, regionalno svrstava pod Slavoniju, iako se ove dvije regije bitno razlikuju. Zbog brojnih svojih specifičnosti ovo je područje zanimljivo i kompleksno za proučavanje. Geografski smještaj i prožimanje različitih kultura doveli su do raznolikosti oblika i bogatstva varijacija, između ostalog i u arhitekturi.

Cilj je rada prikazati karakteristike tradicijske arhitekture zapadnog Srijema te mogućnosti njene zaštite i očuvanja u suvremenosti. Pritom se ovim radom želi: a) dati pregled dosadašnjih istraživanja i građe o tradicijskoj arhitekturi zapadnog Srijema; b) iznijeti osnovne karakteristike naselja i tradicijske arhitekture ovog područja; c) otvoriti pitanja o mogućnostima zaštite i očuvanja naselja i arhitekture zapadnog Srijema u kontekstu suvremenih okolnosti i potreba, a posebice se to odnosi na potrebe suvremenog stanovanja, pojavu naselja s većim brojem praznih građevina te mogućnosti razvoja ruralnog turizma.

Područje na koje se odnosi ovaj rad dio je područja zapadnog Srijema i uključuje naselja Bapska, Šarengrad, Ilok, Mohovo i Tovarnik. Nalaze se na krajnjem istoku Hrvatske, u pograničnom području (slika 1.). Zbog međusobne blizine naselja stanovnici su povezani i redovito komuniciraju u svakodnevnom životu, a postoje i povijesne uvjetovanosti poput zajedničke župe, državne uprave i centara gravitacije (Šid, Ilok, Vukovar). Bapska, Šarengrad i Mohovo susjedna su sela i pripadaju općini Ilok, dok je Tovarnik smješten jugozapadno od Bapske i središte je općine Tovarnik. Premda je svako pojedino naselje specifično, zamjetna je ponavljajuća tipologija tradicijske arhitekture, što ova naselja čini mogućim promatrati i proučavati kao homogenu grupu. Ova mikroregija graniči sa Slavonijom, a drugim svojim dijelom nalazi se u susjednoj Vojvodini odnosno Republici Srbiji. Premda se kao granica između Srijema i Slavonije najčešće smatra rijeka Vuka koja u Vukovaru utječe u Dunav, u različitim se izvorima navode i druge granične linije. Tako Ilija Okrugić Srijemac sredinom

XIX. stoljeća Srijemom naziva područje „(...) štono leži od početka Fruške gore (počam od sela Babske¹) među Dunavom, Savom i nekim dijelovima Bosuta, od ovog pak tamo uz Tovarnik opet gore do sela Babske i do Fruške gore.“ (Okругić Srijemac 1995: 40). Najistočnija je to regija Republike Hrvatske čija naselja dijele sličan povijesni razvoj, strukturu stanovništva, djelatnosti i drugo što je dovelo do postojanja jedinstvene i prepoznatljive zajedničke kulture. Odrastanjem u ovom kraju, i sama se mogu odrediti pripadnicom te kulture. Stoga će se neki dijelovi rada oslanjati na vlastito iskustvo življenja na području o kojem pišem.

Slika 1. Karta područja zapadnog Srijema s označenim naseljima Bapska, Šarengrad, Mohovo, Tovarnik i Ilok te Vinkovcima i Vukovarom kao gravitacijskim centrima (<https://www.google.com/maps>).

¹ Stari naziv za naselje Bapska.

Istraživanje koje je prethodilo pisanju ovog rada uključivalo je pregled svih dostupnih izvora informacija o području zapadnog Srijema, s naglaskom na temu tradicijske arhitekture; kako pismenih podataka, tako i onih sakupljenih terenskim istraživanjem. Najprije sam se usredotočila na stručnu literaturu o tradicijskoj arhitekturi istočne Hrvatske te knjige različitih žanrova poput putopisa ili monografija koje se odnose na područje Srijema, izdvojivši one koje sadrže opise naselja. Nakon istraživanja literature uslijedila su istraživanja arhivskih izvora i dokumentacije u nekoliko ustanova: dokumentacijska zbirka Ministarstva kulture Republike Hrvatske (Uprava za zaštitu kulturne baštine, Služba za dokumentaciju, registar i promociju kulturne baštine, Zbirka fotografske dokumentacije. U daljnjem tekstu: MK – UZKB - F), zatim arhiv Konzervatorskog odjela Vukovar, pod čijom je nadležnošću navedeno područje (mapa *Narodno graditeljstvo općine Vukovar*, EA, 80/81, u daljnjem tekstu: MK – UZKB - KOVU), zavičajnih zbirki knjižnica u Iloku i Vukovaru (Pavičić 1994; Kršnjavi 1882 (1994); Španiček 2007) te arhiva Muzeja grada Iloka (Hemeroteka i Zbirka starih fotografija). U arhivu Konzervatorskog odjela u Vukovaru, uzevši u obzir cjelokupnu količinu građe o tradicijskoj arhitekturi, područje zapadnog Srijema slabije je zastupljeno od ostalih naselja Vukovarsko-srijemske županije što pokazuje kako je manji broj dosada provedenih istraživanja kao i objekata pod zaštitom na ovom području. O korištenoj literaturi i izvorima detaljniji pregled donosim u prvom poglavlju rada u kojem se predstavljaju dosadašnja istraživanja i građa o navedenoj temi.

Sljedeća faza nastanka rada bio je odlazak na teren. Naselja su mi od ranije poznata (u Bapskoj živim od ranog djetinjstva), pa sam imala određenu predodžbu o stvarnom stanju tradicijske arhitekture u svakome od njih. Veći dio svih pet naselja sam hodajući obišla, Bapsku u cijelosti, a kroz neke sam se ulice provezla automobilom, pri tome se zaustavljajući kod pojedinih objekata radi fotografiranja i zapisivanja bilješki. Dio fotografija snimljenih na terenu prilažem u radu kao slikovni materijal. Kroz Mohovo me proveo jedan mještatin, dok sam ostala naselja obilazila sama. Osim kroz fizički boravak, teren je pregledan i preko sljedećih internetskih stranica i aplikacija koje su bile od velike pomoći pri vizualnom doživljaju i sagledavanju današnjeg izgleda srijemskih naselja: ARKOD,² preko kojega sam dobila uvid u suvremene topografske karte naselja; Uređena zemlja,³ preko katastarskih

---

² ARKOD je nacionalni sustav identifikacije zemljišnih parcela odnosno evidencija uporabe poljoprivrednog zemljišta u Republici Hrvatskoj (<http://www.arkod.hr>).

³ Uređena zemlja je sustav registriranja nekretnina i prava na njima na temelju katastra i zemljišnih knjiga (<http://www.uredjenazemlja.hr/>).

planova pokazalo se zadržavanje tradicijske parcelacije u naseljima te Google maps⁴ za virtulnu šetnju naseljima. Kako je istraživanje provedeno na poznatom terenu, mojih nekoliko kazivača bilo je iz kruga obitelji, prijatelja i poznanika. Stoga su i naši susreti bili neformalni, u obliku razgovora koji su pripomogli u samom pristupu istraživanju. Od ukupno pet kazivača u radu se direktno spominje samo gosp. Dubravko Barošević, vlasnik ugostiteljskog objekta *Srijemska kuća* s kojim sam razgovarala u Iloku, na prostoru samog imanja, u obliku prethodno dogovorenog polustrukturiranog intervjua o objektu te razlozima i načinu njegove prenamijene u turističke svrhe. S ostalim sam kazivačima razgovarala o trenutnom stanju tradicijske arhitekture na ovom području, a dobila sam i pojašnjenja o određenim, meni nepoznatim elementima arhitekture susretanima na terenu i u literaturi.

Diplomski rad sastoji se od tri veća poglavlja. U prvom poglavlju donosim sažetak provedenog istraživanja o zastupljenosti teme u literaturi kroz prikaz dosadašnjih istraživanja i građe koja se bavi tradicijskom arhitekturom Srijema. Ovime se daje uvid u sve dostupne i pronađene izvore informacija kako bi se predstavilo što raniji autori pišu i na temelju čega donosim zaključke u nastavku rada. Građa je grupirana prema kriteriju općenitosti odnosno specifičnosti u pristupu temi, tako da se kreće od općih pregleda hrvatske tradicijske arhitekture, zatim slijede tekstovi koji se bave područjem istočne Hrvatske te konačno, građa o tradicijskoj arhitekturi na području zapadnog Srijema. Drugo poglavlje bavi se karakteristikama i razvojem strukture naselja i tradicijske arhitekture, s osvrtom na povijesne prilike bitne za organizaciju teritorija i strukturu naselja koje će dovesti do prepoznatljivog izgleda srijemskog sela. Radi jasnije slike o području kojim se ovaj rad bavi navode se opće karakteristike regije i svakog pojedinog naselja kroz informacije o geografskim obilježjima, gospodarskim i ekonomskim prilikama te trenutnom stanju. Zatim slijedi odlomak o stambenim zgradama, razvoju njihove tipologije i korištenih materijala te kratki opis tehnike gradnje. Predstavljena su tri tipa tradicijskih srijemskih kuća, onako kako su zabilježena u literaturi i zamijećena na terenu: zabatni tip, kuće postavljene dužom stranom prema ulici te *kuće u ključ*. Sljedeći odlomak bavi se okućnicom s gospodarskim i drugim pomoćnim zgradama kao obaveznim dijelom životnog prostora sve do nedavne prošlosti. U posljednjem poglavlju ispituju se mogućnosti zaštite tradicijske arhitekture zbog zapuštenosti u kojoj se velik dio nalazi. To je problematika koje je struka svjesna već duže vrijeme što pokazuju

---

⁴ <https://maps.google.hr/>

zaključci tri predstavljena terenska istraživanja naselja zapadnog Srijema; najprije 1981. godine te potom 2001. i 2009. godine, kada se ističe loše stanje na terenu. Prema vlastitim zapažanjima prilikom obilazaka naselja, stambenu tradicijsku arhitekturu podijelila sam u tri moguće kategorije, a svaka je razrađena u zasebnom odlomku poglavlja. Najprije se osvrćem na tradicijsku arhitekturu koja i dalje služi svojoj svrsi, no zbog potreba suvremenog stanovanja, morala je biti više ili manje izmijenjena. Drugu kategoriju čine napuštene kuće za koje nitko ne brine i stoga propadaju. Za problem praznih građevina ponajveći je uzrok deruralizacija, u slučaju proučavanih naselja posebno naglašena u razdoblju nakon Domovinskog rata (1991. – 1995.)⁵. Kao jednu od mogućnosti očuvanja ovog vrijednog dijela kulturne baštine predstavlja se ruralni turizam koji tradicijsku arhitekturu, prenamijenjenu u turističke svrhe, koristi kao temelj ponude. Uz vrijednu kulturnu baštinu i prirodna bogatstva, Srijem ima i ostale predispozicije potrebne za razvoj ruralnog turizma. Predstavljen je i konkretan slučaj prenamijenjene tradicijske arhitekture u turističke svrhe na primjeru jednog ugostiteljskog objekta u Iloku. Kroz ovakvu strukturu rada pokušano je dati pregled tradicijske arhitekture Srijema predstavljajući čimbenike značajne za razvoj karakterističnih oblika, kao i one koji su doveli do današnjeg stanja, s naglaskom na nužnost veće svijesti o potrebi zaštite i očuvanja ugroženog prostornog identiteta ovog područja.

---

⁵ Najveći dio stanovništva s područja Iloka, Bapske, Šarengrada i Mohova protjeran je iz svojih domova 17. listopada 1991. godine od strane JNA i paravojnih srpskih jedinica. Nakon potpisivanja Erdutskog sporazuma, u prosincu 1995. godine, započinje proces mirne reintegracije Baranje, istočne Slavonije i zapadnog Srijema. Mohovo je od navedenih naselja bilo najmanje oštećeno, značajnije štete zabilježene su na katoličkoj crkvi. Šarengrad je granatiranjem 4. listopada 1991. godine pretrpio velika oštećenja, kao i Bapska. Iz Muzeja u Iloku odnešen je dio inventara, a miniranjem i granatiranjem oštećena je i crkva sv. Ivana Kapistrana te brojni stambeni i gospodarski objekti. Vinogradi i voćnjaci u okolici bili su minirani, šume dijelom posječene. Štete na kućama nastaju i kasnije, kroz 1996. i 1997. godinu prilikom odlaska srpskog stanovništva iz naselja u koja su doseljavali nakon progonstva hrvatskog stanovništva (usp. Kraljević 2009). U Tovarniku je 22. rujna 1991. godine ubijeno 68 mještana, a zlostavljanja i ubojstva nastavljena su i u danima koji su slijedili. Stambene i gospodarske zgrade su uništavane, a preostalo stanovništvo protjerano (https://hr.wikipedia.org/wiki/Pokolj_u_Tovarniku_22._rujna_1991.).

1. Pregled dosadašnjih istraživanja tradicijske arhitekture Srijema i korištene literature

Iako je pitanje stanovanja i svih popratnih podtema koje se tiču čovjekova stalnog obitavališta unutar etnologije vrlo značajno, zasada su izostala obimom građe i obuhvaćenim područjem veća izdanja posvećena isključivo popisivanju i objašnjavanju graditeljstva u tradicijskim oblicima. Pogotovo se to tiče geografski određenog područja kojim se ovaj rad bavi, područja zapadnog Srijema. Unutar različitih pregleda hrvatske tradicijske arhitekture, srijemska naselja spominju se eventualno unutar korpusa arhitekture istočne Slavonije, bez izriječnog spominjanja specifičnosti srijemskih naselja i arhitekture. Razloge za to vidim u malobrojnim terenskim istraživanjima ovog područja, ne samo u kontekstu navedene teme, nego i općenito nedostatka etnografske građe koja bi izvještavala o životu i kulturi stanovnika krajnjeg istoka Hrvatske. Osim toga, tipologija srijemskih naselja, kuća i pripadajućih gospodarskih objekata slična je oblicima koji se u literaturi određuju kao tipična slavonska tradicijska arhitektura. Stoga ću u ovom pregledu izložiti izbor iz literature koja se bavi temama tradicijske, narodne ili ruralne graditeljske baštine - sve su to nazivi koje se u literaturi koriste - na području istočne Hrvatske. Prikupljena relevantna građa izložena je u tri cjeline tako da se najprije predstavljaju publikacije koje se temom tradicijske arhitekture bave na nacionalnoj razini s eventualnim navođenjem općenitih karakteristika za područje istočne Hrvatske. Zatim slijede regionalni pregledi područja Slavonije, Baranje i Srijema te konačno specifični tekstovi koji se odnose konkretno na zapadni Srijem i naselja Bapsku, Šarengrad, Mohovo, Ilok i Tovarnik.

Radovi o hrvatskoj tradicijskoj arhitekturi uglavnom donose osnovne karakteristike ovog dijela kulturne baštine te osvrte na aktualne probleme poput obnove ratom uništenih naselja ili upozorenje o lošem stanju u kojem se tradicijska arhitektura nalazi. Značajna tema, sudeći prema broju izdanih radova u posljednjih desetak godina, jest tema ruralnog turizma koji na području Hrvatske, pa tako i na istoku, ima potencijale za razvoj. U proučavanju tradicijske arhitekture svoj doprinos dao je jedan od najznačajnijih hrvatskih etnologa Milovan Gavazzi. Poznata je njegova prostorna razdioba područja Hrvatske na tri etnografska arela. Za svaki navodi prepoznatljive karakteristike i specifičnosti, međutim, za razliku od jedinstvenog tipa kuće koji prepoznaje u jadranskom i dinarskom arealu, panonski areal ima više tipova gradnje. Za kuće na ovom području piše da su pretežno od čerpića ili od naboja, a u novije vrijeme sve više se gradi ciglom. Kao čest element zapaža trijem (usp. Gavazzi 1960:

59). Već i sama činjenica nemogućnosti svrstavanja stambenih objekata pod jedan zajednički nazivnik govori o bogatstvu varijacija i izvedbenih oblika gradnje na ovom području. Važna tema na nacionalnoj razini bila je obnova tradicijske arhitekture nakon razaranja i oštećivanja koje je velik broj objekata pretrpio tijekom Domovinskog rata (1991. – 1995.). Unutar struke postavlja se pitanje o načinu obnove stambenih objekata. O ovoj problematici dosta se pisalo, a izdvojiti ću nekoliko radova na tu temu. Zdravko Živković pišući *Smjernice za obnovu i gradnju u tradicijskom tragu* ključnim pri obnovi smatra zadržati osnovne kvalitete i karakter naselja, ali ih ujedno i prilagoditi novim uvjetima života (usp. Živković 1992: 53-54). Opširnije prijedloge i upute za obnovu daje u svom članku za zbornik radova posvećen upravo ratnoj sudbini tradicijske baštine. Upozorava na opasnosti tipizirane gradnje koja je uzela maha već nakon Drugog svjetskog rata, a posebice u aktualnoj poratnoj obnovi, navodeći kako se od Iloka do Konavala gradi na isti način, bez poštivanja regionalnih posebnosti (usp. Živković 1993: 21). O problemu napuštenih građevina kao globalnom fenomenu piše Sanja Lončar, istražujući uzroke te utjecaj tog problema na lokalnu zajednicu kroz primjer jednog britanskog lokaliteta, a strategija koju predstavlja primjenjiva je na svakom području zahvaćenom ovom problematikom (usp. Lončar 2016). O ratnoj sudbini hrvatske baštine piše i Eduard Kušen koji u poslijeratnoj obnovi vidi priliku za razvoj seoskog turizma kao načina za očuvanje vrijednih objekata kulturne baštine (usp. Kušen 1993: 29-30). O temi ruralnog turizma knjigu pišu Damir Demonja i Pavlo Ružić. Kroz hrvatske primjere, ali i europska iskustva prikazuju naprije aktualno stanje domaćeg ruralnog turizma, a zatim i pretpostavke razvoja te dobiti ove gospodarske grane kao poticaj budućem povećanju ponude (usp. Demonja i Ružić 2010). Navedeni se tekstovi mogu primjeniti na sva ruralna područja, neovisno o karakteristikama tradicijske arhitekture pojedinih regija. Autori ovakvu turističku ponude nazivaju ruralnim turizmom, definirajući ga kao novi turistički pokret koji modernog čovjeka vraća tradicijskim vrijednostima i prirodi, a nastaje zbog potrebe očuvanja i revitalizacije kulturne baštine (usp. Demonja i Baćac 2013: 206). O tradicijskoj kulturnoj baštini piše se u Zbornicima radova simpozija etnologa konzervatora Hrvatske i Slovenije. Za potrebe ovog rada korišteni su tekstovi IV. simpozija na temu zaštite i očuvanja tradicijske kulturne baštine. U tekstovima se upozorava na loše stanje u kojem se tradicijska graditeljska baština nalazi, daju konkretni prijedlozi revitalizacije i obnove (usp. Mlinar 2015) te raspravlja o ulozi etnologa i konzervatorske prakse u službi zaštite prostornog identiteta (usp. Galot Kovačić 2015).

Zanimanje za područje Slavonije, Baranje i Srijema, kao regija koje se često svrstavaju pod jednu cjelinu zbog zajedničkih karakteristika, dovelo je do postojanja brojnih publikacija koje istražuju određene aspekte kulture, između ostalog i tradicijske arhitekture. Izdvojila sam one koje se opširnije bave ovom temom. Privučen bogatstvom kulturne baštine bio je i Iso Kršnjavi koji putuje ovim krajevima, a svoje dojmove po povratku s putovanja bilježi u djelu *Listovi iz Slavonije* iz 1882. godine. Piše o stanovnicima izdvajajući zanimljive pojedince, o običajima, zapisuje pjesme, opisuje izgled kuća, crkava; sve ono što je vidio i doživio. Posjetio je i Srijem, pa tako ukratko spominje proštenje u Lovasu, staru kapelu na groblju u Bapskoj, franjevačku crkvu u Iloku i slične zanimljivosti (usp. Kršnjavi 1994). Djelovanjem Ise Kršnjavija u kontekstu tradicijske arhitekture bavila se i autorica Sanja Lončar. U svom tekstu o korištenju etnografske građe u svrhu poticanja nacionalne svijesti i stvaranja „narodnog stila“ piše o Kršnjaviju kao putopiscu koji bilježi zanimljive detalje narodne arhitekture krajeva kojima prolazi. Boraveći na terenu uočava kako pojedini oblici tradicijske arhitekture nestaju te upozorava na važnost njihovog očuvanja, čime usmjerava pozornost stručnjaka na kulturu ruralnih područja i daje doprinos etnološkoj struci (usp. Lončar 2015). Općenite informacije o razvoju naselja na području Slavonije i Vojvodine navodi Milan Benc u svom tekstu o procesima urbanizacije sela, uzimajući u obzir različite čimbenike poput oblika naselja, migracija, prometa, institucija i ostalo što utječe na razvojne procese (usp. Benc 1976). Publikacija *Hrvatsko narodno graditeljstvo*, čiji se prvi svezak odnosi na područje Slavonije, Baranje i Srijema, nastaje kao rezultat akcije pokrenute 1972. godine s ciljem istraživanja etnoloških spomenika radi proučavanja mogućnosti njihove zaštite. Autor teksta je Zdravko Živković. Navode se specifičnosti najprije naselja na području istočne Hrvatske, s „ušorenim“ selima, a zatim i samih kuća te drugih objekata karakterističnih za ovo područje. Osim opisa arhitekture, autor bilježi i neke aspekte života i korištenja te iste arhitekture, pa tako saznajemo o hijerarhijskom rasporedu prostora unutar kuće kao odrazu obiteljskog života i društvene strukture (usp. Živković 1992). Vrijedan doprinos proučavanju tradicijske arhitekture na području istočne Hrvatske knjiga je Žarka Španičeka *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje*. Kako i sam autor navodi, ova knjiga je prvi pokušaj cjelovitog i preglednog prikazivanja narodnog graditeljstva na području ove dvije regije. Upravo nedostatak radova koji bi se ozbiljnije pozabavili navedenom temom potiču Španičeka na pothvat istraživanja i objavljivanja prikupljene građe. U knjizi je predstavljena građa podijeljena u dvije velike cjeline; profano i sakralno graditeljstvo, što donosi jedan novi pogled na čitavu temu jer se pod terminom *tradicijско graditeljstvo* najčešće podrazumijeva samo profana arhitektura (usp. Španiček 1995). Zbog potrebe stručne pomoći i podrške u

očuvanju tradicijske graditeljske baštine, suradnjom Sanje Lončar-Vicković i Dine Stober nastaje *Priručnik za obnovu tradicijske kuće Slavonije i Baranje* s ciljem upućivanja svih onih koji posjeduju tradicijsko imanje u što kvalitetniju njegovu obnovu za potrebe stanovanja ili turizma. Knjiga je podijeljena na poglavlja prema određenim dijelovima kuće i elementima arhitekture, a nakon detaljne razrade svake pojedine teme navedeni su savjeti za sanaciju i obnovu, postupci održavanja, upute za izradu ćerpiča i slično. Na samom kraju predstavljena su i dva dobra primjera obnove tradicijske kuće (usp. Lončar-Vicković i Stober 2011). U opsežnoj monografiji o Slavoniji autora Mirka Markovića, jedno od poglavlja posvećeno je pregledu naselja i stanovništva Vukovarsko-srijemske županije kroz povijesne podatke (usp. Marković 2002). Ranije spomenuti Žarko Španiček o tradicijskoj arhitekturi piše u dvije velike edicije posvećene životu na prostorima istočne Hrvatske. Najprije 2007. godine u jednoj od ukupno pet knjiga iz serije pod nazivom *Šokadija i Šokci*, koja je tematski posvećena podrijetlu i naseljavanju (usp. Španiček 2007), potom 2009. godine u katalogu izložbe *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije* (usp. Španiček 2009). Temom i geografskim određenjem vrlo bliska temi rada, knjiga je Ivana Andrašića o izgradnji kuća od nabijene zemlje u vojvođanskom mjestu Sonta. Zbog blizine Sonte mjestima kojima se ovaj rad bavi, mnogo od zabilježenih podataka može se koristiti i pri proučavanju tradicijske arhitekture zapadnog Srijema (usp. Andrašić 2010).

Od literature koja je direktno vezana uz područje kojim se ovaj rad bavi izdvajaju se tekstovi autorice Jadranke Galiot Kovačić koja je kao etnologinja bila zaposlena u Konzervatorskom odjelu Vukovar, istražujući okolno područje, te monografije naselja. Tako o Bapskoj piše mještanim i svećenik Antun Bošnjaković, a premda je knjiga posvećena crkvi sv. Marije, kroz priču o crkvi saznaje se povijest i razvoj samog naselja (usp. Bošnjaković 1978). Još jedna knjiga posvećena Bapskoj djelo je Antuna Devića, također svećenika koji piše o životu župe, od najranijih poznatih podataka do stanja 2008. godine kada je knjiga izdana (usp. Dević 2008). Publikacija posvećena srijemskim piscima predstavlja čitav niz autora koji se u svojim djelima različite tematike osvrću na ovo područje. Za potrebe geografskog određivanja područja Srijema, što je još uvijek sporno pitanje, koristila sam tekst Ilije Okrugića Srijemca (usp. Okrugić Srijemac 1995). Za određivanje osnovnih karakteristika naselja općine Ilok koristila sam monografiju iz 1994. godine koja daje sažeti pregled najvažnijih činjenica o mjestima iločkog kraja (usp. Pavičić 1994). O životu na području općine Ilok u prošlosti i u suvremeno doba, ali i nekim drugim temama, raspravljaju tekstovi *Iločkog zbornika*. Za potrebe ovog rada korišten je tekst o mirnoj reintegraciji nakon

Domovinskog rata (1991. – 1995.) u kojem se doznaje o ratnim i poratnim događanjima na ovom području (usp. Kraljević 2009). Vrlo vrijedan doprinos proučavanju tradicijske arhitekture Srijema mapa je *Hrvatski građevni oblici* u izdanju „Hrvatskog društva inženjera i arhitekta“. Odabrani primjerci arhitekture predstavljeni su skicama i crtežima, a najviše je zastupljena tadašnja srijemska županija. Izdana je u razdoblju od 1905. do 1908. godine, no prikupljanje građe započinje dvadesetak godina ranije s ciljem očuvanja sjećanja na narodno graditeljstvo čiji bogati dekorativni oblici već tada polako počinju nestajati. U pretisku mape izdanom 1994. godine nalazi se ukupno pet svezaka. Pri izradi je sudjelovalo desetak stručnjaka, a svojim zaslugama ističu se Martin Pilar i Janko Holjac, dok predgovor izdanju pretiska piše Zdravko Živković. U trećem svesku prikazan je tip kuće kakva se gradila kroz XIX. stoljeće u Tovarniku, a može se pretpostaviti da je taj tip bio karakterističan i za čitavo područje Srijema (usp. Pilar i Holjac 1905.-1908. (1994)). Stručni doprinos temi tradicijske arhitekture na području Srijema daje Jadranka Galiot Kovačić s nekoliko svojih radova. U koautorstvu s Rebekom Mesarić Žabčić, za zbornik radova posvećenom Vukovaru petnaest godina nakon početka rata piše članak u kojem daje osvrt na narodno graditeljstvo šire okolice grada Vukovara kojoj pripadaju i pet naselja kojima se bavi ovaj rad (usp. Mesarić Žabčić i Galiot Kovačić 2007). Sljedeći konzultirani tekst Galiot Kovačić bavi se utjecajima njemačkih doseljenika na tradicijski život Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. Autorica zaključuje kako je prisustvo drugih naroda na ovim područjima, u ovom slučaju Njemaca, ostavilo trajan i neizbrisiv trag u tradicijskoj kulturi (usp. Galiot Kovačić 2008). Ponovno o temi tradicijskog graditeljstva, ali sada u kontekstu turističke ponude temeljene na ovom materijalnom aspektu kulturne baštine, piše članak o stanju i perspektivi turističke ponude u selima krajnjeg istoka Hrvatske kroz predstavljanje nekoliko seoskih gospodarstava te njihovih turističkih djelatnosti. Ovakvu vrstu ponude autorica naziva kulturnim turizmom kojeg definira kao turizam temeljen na bogatom kulturnom nasljeđu i prirodnim resursima, uz ljudski potencijal kao glavni nositelj njegova razvoja i opstanka (usp. Galiot Kovačić 2008).

Konkretnih terenskih istraživanja tradicijske arhitekture Srijema od strane struke, prema pronađenoj građi, provedeno je do sada tek tri. Godine 1981. etnolog Todor Gruev obilazi područje tadašnje općine Vukovar te radi *Popis evidentiranih spomenika narodnog graditeljstva* te *Smjernice za konzervatorsko tretiranje zabilježenih objekata*, dok fotograf Rudolf Bartolović te iste spomenike vizualno dokumentira. Povod provedenom istraživanju i evidentiranju bilo je loše stanje u kojem se ovaj dio kulturne baštine već tada nalazio. Od ukupno trideset i devet zabilježenih objekata, devet je s područja kojim se ovaj rad bavi. Za

stambene građevine piše evidencijske kartice s najvažnijim informacijama i opisima, pa tako detaljno saznajemo izgled i stanje kuća u Bapskoj, Mohovu, Iloku i Tovarniku (usp. MK – UZKB – KOVU - 1). Suradnjom djelatnika Muzeja grada Vukovara i Uprave za zaštitu kulturne baštine iz Zagreba provedena je 2001. godine inventarizacija etnološke građe na prostoru Vukovarskog ravnjaka. Istraživanjem je obuhvaćeno područje nekoliko općina među kojima je i općina Ilok. Cilj istraživanja bio je utvrditi stanje tradicijskog graditeljstva na ovom terenu. Nakon kratkog povijesnog pregleda regije i razvoja naselja, opisuje se krajolik te oblici naselja u okolici Vukovara. Zatim slijedi inventarizacija očuvanih kuća po pojedinim selima uz kratki opis samog mjesta. Navodi se adresa kuće, opis te zatečeno stanje, ponegdje i kazivanje vlasnika. Ova akcija pregleda terena vrlo je značajna jer bilježi suvremenu realnost u selima vukovarskog kraja nakon povratka zbog Domovinskog rata (1991.-1995.) iseljenog stanovništva, dok obnova oštećenih objekata i gradnja novih još uvijek traje. Uz navođenje i kratki opis, fotografski su dokumentirani odabrani primjerci tradicijske arhitekture (usp. MK – UZKB – F – 1). Jadranka Galiot Kovačić iz Konzervatorskog odjela Vukovar provela je 2009. godine terensko istraživanje u Iloku s namjerom dokumentiranja objekata koje bi poslužilo kao polazišna točka daljnjim istraživanjima. Uz pomoć kazivanja vlasnika objekta, o svakom piše osnovne informacije i daje opis izgleda i trenutnog stanja (usp. MK – UZKB – KOVU - 2).

Pregledom sve građe prikupljene za potrebe ovog rada može se potvrditi pretpostavka iznesena u uvodnom odlomku poglavlja kako je mali broj terenskih istraživanja Srijema razlog nedostatka literature o kulturi ovog područja općenito, pa tako i materijalnoj baštini. Pogotovo se to odnosi na stručnu literaturu iz područja etnologije, povijesti umjetnosti i zaštite baštine jer tekstova različitih žanrova poput putopisa i monografija o Srijemu postoji u većem broju. Koliko god takvi izvori podataka bili korisni, za bavljenje temom tradicijske arhitekture u vrijeme kada je ona ozbiljno ugrožena, nužni su tekstovi nastali od strane stručnjaka s tog područja. Dosadašnja istraživanja provedena su onda kada se uviđa loše stanje na terenu; Gruev piše o problemu praznih kuća i odstupanja od tradicijske gradnje, a sljedeće je istraživanje ubrzo po povratku stanovništva iz progonstva kada je bilo nužno provjeriti što je od tradicijske arhitekture ostalo sačuvano i u kakvom je stanju. Od posljednjeg terenskog istraživanja 2009. godine (i to samo na području grada Iloka) do danas velik je vremenski odmak tijekom kojeg se nisu bilježile konstantne promjene koje tradicijska arhitektura doživljava. Za pristup zaštiti i očuvanju tradicijske arhitekture nužna su redovita

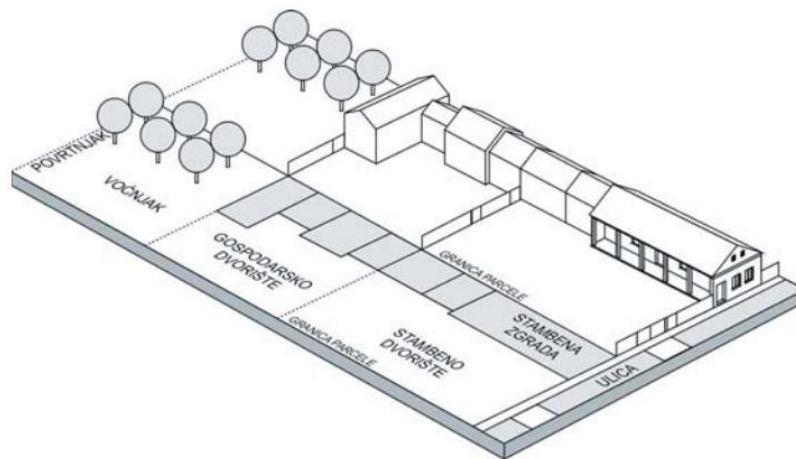
istraživanja kroz koja bi se ukazivalo na suvremeni kontekst te kako on utječe na stanje na terenu.

2. Obilježja naselja i tradicijske arhitekture Srijema

2. 1. Razvoj i obilježja naselja

Razvoj tradicijske arhitekture današnjeg područja istočne Hrvatske preciznije se može pratiti od XVIII. stoljeća. O razdoblju prije oslobođenja ovog područja od osmanske vlasti manjka povijesnih podataka koji bi u potpunosti predočili tadašnji izgled naselja i kuća. Sredinom XVIII. stoljeća provodi se nova organizacija netom oslobođenog teritorija što dovodi do promjena u ustrojstvu i izgledu naselja (usp. Živković 1992: 10). Jedan od najranijih poznatih zapisa u kontekstu tradicijskog graditeljstva bilješke su đakovačkog biskupa Petra Bakića iz 1719. godine. Kako prenosi Španiček, Bakićev zapis „(...) potvrđuje da je u Slavoniji, točnije, Đakovštini njegova vremena već razvijena karakteristična troprostorna seljačka kuća pravokutna tlocrta koja će do danas ostati osnovnim tipološkim oblikom na čitavom području Slavonije, Baranje i Srijema.“ (Španiček 2009: 35). Današnji izgled slavonskih i srijemskih naselja rezultat je procesa okupljanja kuća do tada najčešće raštrkanih na većem prostoru i njihova pravilnog grupiranja uz prometnice kako bi se olakšalo upravljanje i teritorijalna organizacija. Većina naselja na ovom području nastaje intervencijom austrougarskih vlasti koje propisuju prethodno isplanirane pravilne geometrijske tlocrte naselja sa širokim ulicama i ujednačenim položajem kuća. Uzori za ovakvu organizaciju mogu se pronaći u naseljima Vojne krajine, a na čitavom će se tom području zadržati do suvremenosti (usp. Benc 1976: 6). Provedba grupiranja sela ima svoju zakonsku osnovu u dokumentu poznatom pod nazivom "terezijanski urbar" koji je donešen 1756. godine. Tim se dokumentom određuje izgled i uređenje novih naselja kao i onih od ranije postojećih koji se tada stanovništvom i teritorijem povećavaju (usp. Živković 1992: 10). Nedugo zatim nastaje još jedan značajan dokument po pitanju uređenja naselja. Izdana u Beču 1772. godine, "Glavna uputa za naseljavanje" donosi propise o kolonizaciji i osnivanju novih sela na planskim osnovama. Između ostalog, određeno je kako glavne ulice moraju biti široke najmanje 33 metra (18 klaftera), a sporedne 11 metara, u svrhu sprečavanja širenja požara.

Određeno je, također, kako sve zgrade moraju biti postavljene na istoj strani dvorišta, uz granicu prema susjedu, s razmakom od oko 16 metara između kuća (usp. Živković 1992: 11). Kućišta su organizirana tako da se parcele oblikuju kao izduženi pravokutnici užom stranom postavljenom uz ulicu, prostirući se u dubinu određujući na taj način raspodjelu objekata u prostoru. Glavni je stambeni objekt smješten na građevnoj liniji uz samu ulicu odnosno pješačku stazu, a bočnom je stranom na susjedovoj međi. U prednjem dijelu dvorišta smješteni su najčešće krušna peć, ljetna kuhinja, ambar i bunar, dok se iza kuće nalaze štale, štagljevi i ostali slični objekti za zbrinjavanje domaćih životinja. U produžetku se nastavlja obradivo zemljište s vrtom i voćnjakom (usp. Živković 1992: 11-12). Tradicijski izgled okućnice prikazan je na slici 2.

Slika 2. Raspored objekata na parceli (Lončar-Vicković i Stober 2011: 7).

Opisani način organiziranja naselja poznat je u literaturi kao fenomen *ušoravanja*. Radi se o procesu okupljanja naselja pri čemu se od postojećih manjih disperzivnih naselja stvaraju okupljena i stanovništvom brojnija. *Ušoravanje* se odvija pod nadzorom i uputama vlasti i veže se uz razdoblje postojanja Vojne krajine (usp. Lončar-Vicković i Stober, 2011: 9). Ovakva struktura naselja zadržala se na području istočne Hrvatske do sredine XX. stoljeća kada započinju bitnije promjene u tradicijskoj arhitekturi, a takav trend se nastavlja do danas. Već 1992. godine Zdravko Živković upozorava na "anarhiju" prilikom izgradnje novih kuća koje zamjenjuju one tradicijske, napuštajući pritom prostorne, estetske, ekološke i humane vrijednosti koje naziva "duhom mjesta", a koje su utkane u tradicijsku arhitekturu određenog

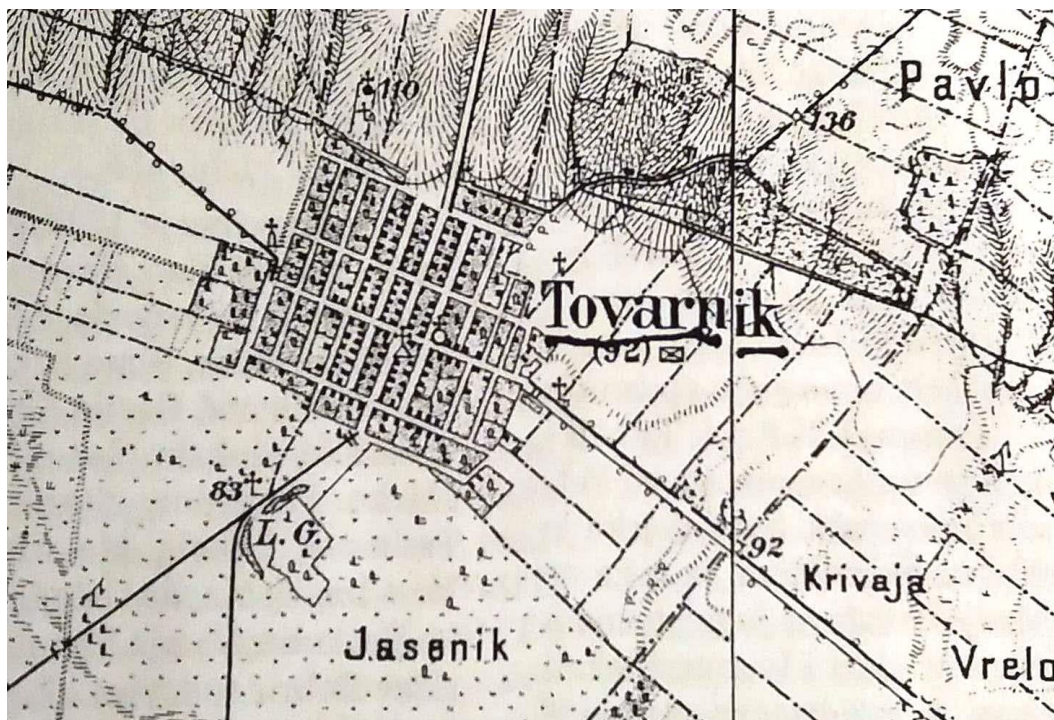

prostora. Posebno će se ta tema aktualnom pokazati nakon ratnih razaranja devedesetih godina XX. stoljeća kada se postavlja pitanje obnove stradalih sela. Krucijalnim se ističe upravo očuvanje ambijentalnosti naselja, ponajviše parcelacije. Zadržati se treba tradicijski položaj kuće na uličnoj liniji i susjedovoj međi, a ostale objekte nizati po dubini parcele, kako je to već bilo uobičajeno (usp. Živković 1992: 14, 24).

Organizacija naseljenog prostora uvjetovana je, između ostalog, prirodnim obilježjima odnosno krajolikom. Zapadni Srijem prostire se uz obronke Fruške gore, dok je sa sjeverne strane omeđen koritom rijeke Dunav. Teren je dijelom brežuljkast, dijelom ravničarski, a zemlja je izrazito plodna i pogodna za ratarsku obradu te uzgoj različitih kultura. Svi su ti čimbenici omogućili širenje naselja, velike površine zemlje unutar okućnica te široke ulice sa travnjacima ispred kuća. Stanovništvo je u prošlosti bilo primarno orijentirano na poljoprivredne djelatnosti. U naseljima ruralnog karaktera velik dio stanovništva prihode je dobivao isključivo ili gotovo jedino iz poljoprivrede, dok je broj stalno zaposlenih izvan kuće bio relativno malen (usp. Benc 1976: 8). Jedna od glavnih gospodarskih grana ovog područja su vinogradarstvo i vinarstvo. Brežuljkasti teren Fruške gore pogodan je za sadnju vinograda, što je prepoznato još od Ilira i rimskog doba. Na području Iloka, Bapske i Šarengrada nekoliko je manjih vinarija koje proizvode vlastito vino, uz Iločke podume kao najvećeg proizvođača i poslodavca ovog područja (<http://www.ilok.hr/o-iloku>). Dio stanovnika u radnom odnosu izvan mjesta boravka najčešće je zaposlen u Iloku, Vukovaru ili Vinkovcima kao najbližim gravitacijskim središtima ovog područja. Posljednjih desetak godina zamjetna je promjena strukture stanovništva i smanjenja udjela stočara i ratara u ukupnom postotku zaposlenih na selu. Iz razgovora s ljudima i kroz iskustvo življenja na ovom području zapaža se manji broj obitelji kojima je poljoprivreda jedini izvor prihoda, pogotovo onih koji se bave uzgojem životinja. Podaci pokazuju znatno smanjenje broja poljoprivrednih gospodarstava na području čitave Hrvatske, a takva se statistika može primijeniti i za područje zapadnog Srijema. Kao slikovitu predodžbu navedenog navodim podatak kako je 2010. godine u Republici Hrvatskoj bilo 194.090 gospodarstava sa stokom, dok je 2016. godine taj broj pao na 88.131 gospodarstvo (www.dzs.hr). Kretanje broja stanovnika vukovarsko-srijemske županije također je u negativnom trendu; na području županije 1991. godine živio je 231.241 stanovnik, 2001. godine taj se broj smanjio na 204.768 stanovnika, dok prema posljednjem popisu stanovnika iz 2011. godine županija broji 180.117 stanovnika (www.vusz.hr). Domovinski rat (1991.-1995.) zasigurno je jedan od glavnih razloga za navedene statističke

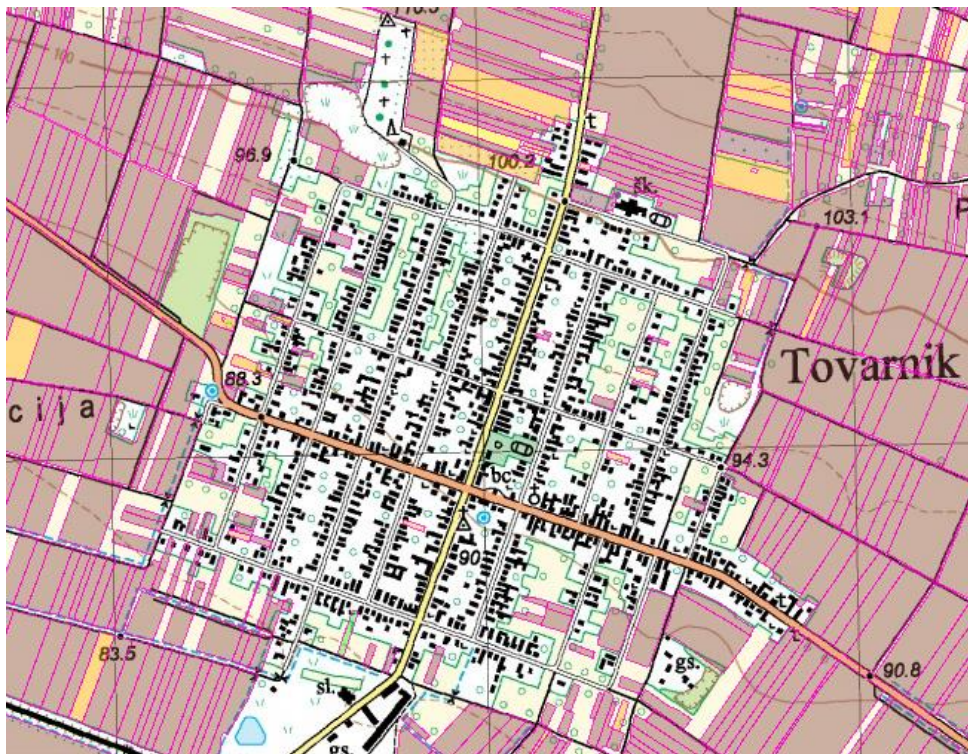
podatke. Naselja kojima se rad bavi bila su u većoj ili manjoj mjeri oštećena, no sva su bila zahvaćena stradanjima.

Karakteristike naselja u Srijemu, njihove strukture i suvremene izmjene, moguće je predstaviti primjerima Tovarnika, Bapske, Šarengrada, Mohova i Iloka. Srijemsko naselje Tovarnik primjer je planske izgradnje naselja kada iz niznog sela uz glavnu cestu sa sporednim ulicama dobiva ortogonalan izgled s ulicama koje se presjecaju pod pravim kutem. Od srednjeg vijeka bio je važno trgovište i s vremenom se doseljavanjima stanovništva povećava. Polovinom XIX. stoljeća već ima ortogonalan izgled i broji 2003 stanovnika (usp. Marković 2002: 95). Prema posljednjem popisu iz 2011. godine u Tovarniku živi 1916 stanovnika (www.dzs.hr). Općinsko je središte, pa je, unatoč statusu ruralnog naselja, razvijenije od ostala tri sela kojima se rad bavi, s različitim funkcijama poput bankomata, benzinske crpke ili kioska što u Bapskoj, Šarengradu i Mohovu nije slučaj.

Slika 3. Tovarnik na austrijskoj topografskoj karti iz 1884. godine (Marković 2002: 95).

Pravilan raspored ulica Tovarnika koje čine pravokutni tlocrt naselja vidljiv je na austrijskoj topografskoj karti iz 1884. godine (slika 3.). Usporedivši taj prikaz sa suvremenom topografskom kartom (slika 4.) jasno je vidljivo kako je Tovarnik zadržao oktogonalnu osnovu s jednakim rasporedom ulica; primjetna su rubna proširenja devetnaestostoljetnog naselja, ali bitnije izmjene nisu vidljive. Ulice – *šorovi* ili *sokaci*, prema lokalnom govoru – današnjeg Tovarnika su široke, pred kućama do kojih vode zasebni prilazi prostire se zelena površina, često sa zasađenim drvećem, dok se uz kuće u uličnom nizu pruža pješačka staza.

Slika 4. Tovarnik, suvremena topografska karta naselja (<http://www.arkod.hr>).

Uz manje ili veće izmjene nastale uslijed podjele građevne čestice ili nadogradnje novih zgrada u dvorištu, primjećuje se zadržavanje tradicijske parcelacije zemljišta i tipičnog kućišta za područje istočne Hrvatske. Iako topografska karta Tovarnika iz 1884. godine nije dovoljno detaljna za određivanje točnog položaja određenih elemenata unutar dvorišta, vidljiva je organizacija naselja kroz nizanje stambenih objekata uz samu uličnu liniju u pravilnom ritmu tako da je uz svaku označenu zgradu i iza nje dio praznog prostora odnosno dvorište. Postavljanje ulica tako da se presjecaju pod pravim kutem omogućilo je stvaranje

manjih cjelina omeđenih s dvije paralelne i dvije okomite ulice, tako da se unutar svake cjeline nalaze dva niza kuća čije stražnje strane graniče. Suvremena topografska karta Tovarnika pokazuje zadržavanje takve parcelacije uz primjetna odstupanja od pravilnog nizanja stambenih objekata pa je tako širina pojedinih parcela uža ili šira od susjednih. Razlog za to može biti dioba zemljišta, ali i masovnija upotreba opeke i crijepa u izgradnji od polovine XIX. stoljeća što smanjuje opasnost od požara, pa više nema potrebe za preventivno udaljavanje zgrada (usp. Živković 1992: 14). Osim toga, primjetila sam kako novoizgrađene kuće ne stoje uz samu uličnu liniju, nego su često uvučene dublje u dvorište. Upravo to izmicanje građevne linije dublje prema unutrašnjosti dvorišta među najprimjetnijim je oblicima odstupanja od tradicijske parcelacije u vidu uobičajenog nizanja kuća uz ulicu koje čini prepoznatljivu vizuru srijemskih i slavonskih naselja. Zamijećeno je to u svim mjestima na koja se odnosi ovaj rad; u pravilu su kuće novijeg datuma izgradnje uvučene u dvorište te s ogradom ispred kuće.

Slika 5. Tovarnik, primjer karakteristične široke ulice s nizanjem kuća uz uličnu liniju.
Snimila: Danijela Kovač: 13. veljače 2019. godine.

Slične karakteristike naselja pokazuje i obližnja Bapska. Bapska se kroz povijest u dokumentima ponajviše spominje zbog srednjovjekovne crkve posvećene sv. Mariji. Najraniji poznati zapis je iz 1332. godine,⁶ no ovo je područje bilo naseljeno od prapovijesti za što se dokazi nalaze na arheološkom nalazištu Gradac.⁷ Nastala spajanjem dva naselja; Stare Bapske i Novaka, današnja je Bapska naselje ruralnog karaktera, orijentirano na poljoprivredne djelatnosti, premda je broj gospodarstava unazad desetak godina sve manji, kao i broj stanovnika. Godine 2011. imala je 928 stanovnika što je znatno manje od 1.624 stanovnika koliko ih je imala 1991. godine. Od značajnijih događaja za razvoj naselja, izdvaja se uvođenje struje 1955. godine i asfaltiranje ceste 1977. godine (MK – UZKB – F - 1). Smještena uz graničnu liniju, Bapska je prometno izolirana jer je izmaknuta od županijske prometnice koja povezuje Ilok s Vukovarom i ostalim naseljima. Smještena je na brežuljkastom terenu nekoliko kilometara južno od toka Dunava. Za svakodnevni život bitna je povezanost s Ilokom kao najbližim gradskim središtem.

Slika 6. Bapska, plan naselja (Pavičić 1994: 30).

⁶ Radi se o popisu sakupljača crkvene desetina (usp. Bošnjaković 1978: 42).

⁷ Za detaljnije podatke o arheološkom nalazištu Gradac upućujem na radove dr. sc. Marcela Burića koji vodi istraživanje lokaliteta, npr. *Gradac u Bapskoj – slika života Istočne Hrvatske prije 7000 godina: izdanje povodom obilježavanja stogodišnjice prvih arheoloških istraživanja u Bapskoj (1911. – 2011.)*.

U Bapskoj je raspored ulica pravilno organiziran oko glavne ceste koja čini okosnicu strukture naselja. Selo je izduženog tipa, okruženo obrađenim zemljištem (slika 6.). Karakteristična parcelacija određena prema ranije opisanom predlošku zadržana je do danas uz izmjene u širini okućnica te razmještaju i uopće postojanju stambenih i gospodarskih zgrada. U pravilu su okućnice znatno duže u odnosu na širinu, sa stambenim objektima u prednjem dijelu dvorišta te gospodarskim i ostalim zgradama, ukoliko postoje, u pozadini. Osim nekoliko iznimaka, ulice se sijeku pod pravim kutem i čine pravilnu mrežu naselja. Nizanje kuća u ulici je nepravilno, izmjenjuju se ranije sagrađene kuće smještene uz uličnu liniju i one novije s praznim prostorom ispred pročelja (slika 7.).

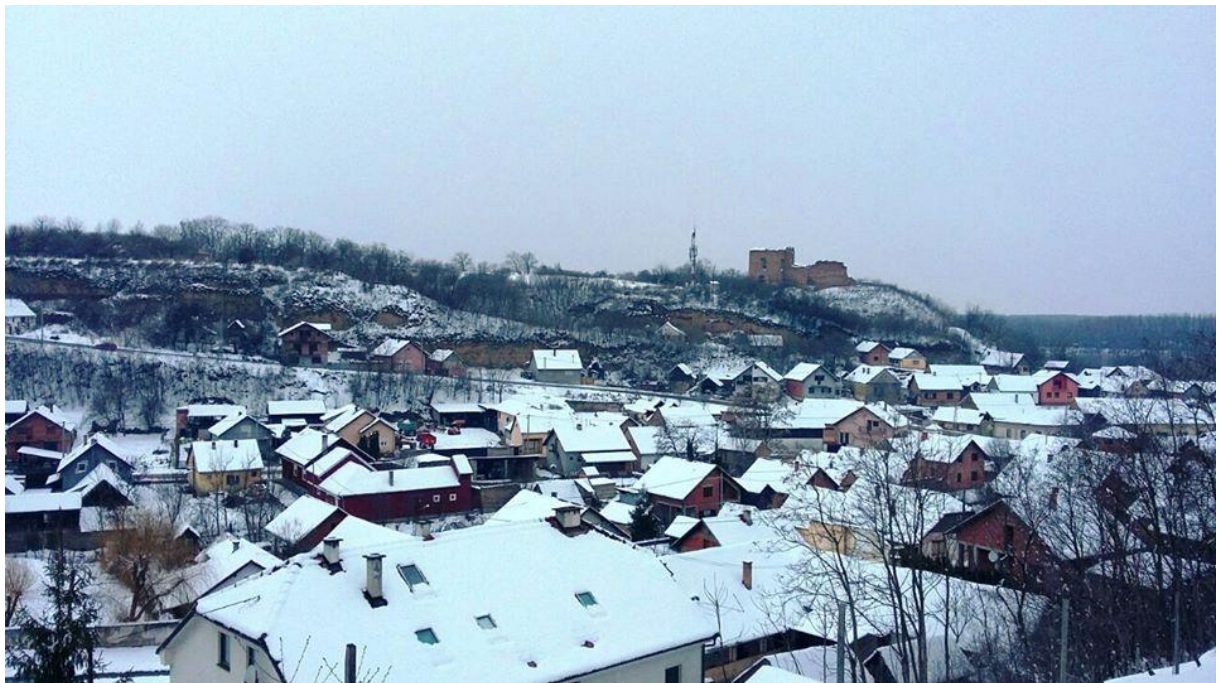

Slika 7. Bapska, primjer neujednačenog nizanja kuća u ulici. Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2019. godine.

Slika 9. Šarengrad, pogled na naselje i ostatke starog grada. Snimljeno 1956. godine (MK – UZKB- F - 2).

Slika 10. Šarengrad, pogled na naselje i ostatke starog grada. Snimljeno 2018. godine (https://www.facebook.com/pg/sarengrad.info/photos/?ref=page_internal).

Na priloženoj fotografiji iz 1956. godine (slika 9.) s pogledom na stari grad i dio Šarengrada uz cestu prema Bapskoj, primjetna je prilagodba naselja specifičnosti terena te pravilnost u nizanju okućnica i svih objekata unutar nje; iza kuće koja se nalazi uz samu ulicu nižu se ostale zgrade dok drugu uzdužnu polovinu parcele čini prazan prostor dvorišta. Fotografija iz 2018. godine (slika 10.) pokazuje koliko se suvremene gradnje i izmjene odmiču od tradicijske parcelacije narušavajući ranije uspostavljen koncept tako da je sada zbog različitih nepravilnosti teže pratiti i odrediti strukturu naselja.

Vrlo je slična situacija u susjednom Mohovu koje je zbog konfiguracije terena također netipično zbijeno (slika 11.). Smješteno je uz Dunav, zapadno od Šarengrada, prema Vukovaru. Po broju stanovnika najmanje je naselje od navedenih; 2011. godine imalo je 239 stanovnika (www.dzs.hr). Stambeni se objekti nižu uz glavnu prometnicu te nekoliko sporednih ulica. Uz katoličku crkvu, prisutnu u svim naseljima kojima se rad bavi, u Mohovu postoji i pravoslavna crkva zbog značajnog postotka srpskog stanovništva⁸.

Slika 11. Mohovo, suvremena topografska snimka naselja (<http://www.arkod.hr>).

---

⁸ Prema popisu stanovnika 2011. godine na području čitave općine Ilok koju čine i naselja Bapska, Šarengrad i Mohovo živjelo je ukupno 439 Srba (www.dzs.hr).

Ilok je najistočniji hrvatski grad, smješten uz obalu Dunava na obroncima Fruške gore. Brojni arheološki lokaliteti na ovom području svjedoče o kontinuitetu naseljenosti od prapovijesti. Rimljani na mjestu današnjeg grada osnivaju vojnu utvrdu Cuccium. Najveći razvoj Ilok doživljava u XV. stoljeću pod vladavinom Nikole Iločkoga, kada su uokolo gradske jezgre izgrađene zidine, velikim dijelom očuvane do danas, a obnavlja se i franjevački samostan i crkva, kasnije posvećena sv. Ivanu Kapistranu koji je ondje i sahranjen. Kroz XVI. stoljeće je pod osmanlijskom vlasti, sve do oslobođenja 1688. godine pri čemu je pripomogao tadašnji Papa iz obitelji Odescalchi. Ova talijanska kneževska obitelj potom dobiva u posjed Ilok i okolicu, obnavlja srednjovjekovni dvorac, nastavlja tradiciju bavljenja vinogradarstvom i gradi vinske podrume po kojima je grad i danas poznat (<http://www.ilok.hr/o-iloku>). Gospodarstvo grada Iloka počiva ponajviše na vinogradarstvu, u smislu djelatnosti stanovništva, ali i turističke ponude koja se u posljednjih nekoliko godina sve više razvija. Premda urbanog karaktera, struktura i izgled Iloka vrlo su slični kao i u prethodno opisanim naseljima. Jasno je to vidljivo na slici 12. koja jedan dio grada Iloka prikazuje u obliku katastarskih čestica. Dugačke, uske parcele okomito postavljene na uličnu liniju uobičajen su način raspodjele zemljišta. Teren na kojem se nalazi naselje brežuljkast je pa su ulice i objekti prilagođeni tome.

Slika 12. Ilok, Katastarski plan grada (detalj).

(<https://oss.uredjenazemlja.hr/public/cadServices.jsp?action=dkpViewerPublic>).

Unutar zidina starog grada nalaze se objekti javnih funkcija: crkva sa samostanom, škola, vrtić, kurija, Muzej grada Iloka smješten u dvorcu Odescalchi, park s perivojem, stari vinski podrumi s pripadajućim ugostiteljskim objektima te dva spomenika islamske arhitekture – turbe i hamam. Ova je srednjovjekovna jezgra (slika 13.) zaštićena kao kulturno-povijesni kompleks najviše kategorije (www.turizamilok.hr). Krajem XIX. stoljeća tradicijsku arhitekturu zamjenjuju građanske kuće s bogato ukrašenim pročeljima (<https://www.min-kulture.hr>). Stoga danas u Iloku postoji tek mali broj kuća tradicijskih karakteristika. Raznolikosti oblika arhitekture Iloka doprinosi prisutnost slovačke zajednice koja je prema posljednjoj evidenciji činila značajnih 13% od ukupnog broja stanovnika (www.dzs.hr).

Slika 13. Ilok, pogled na staru jezgru i dio grada (<http://www.mgi.hr>).

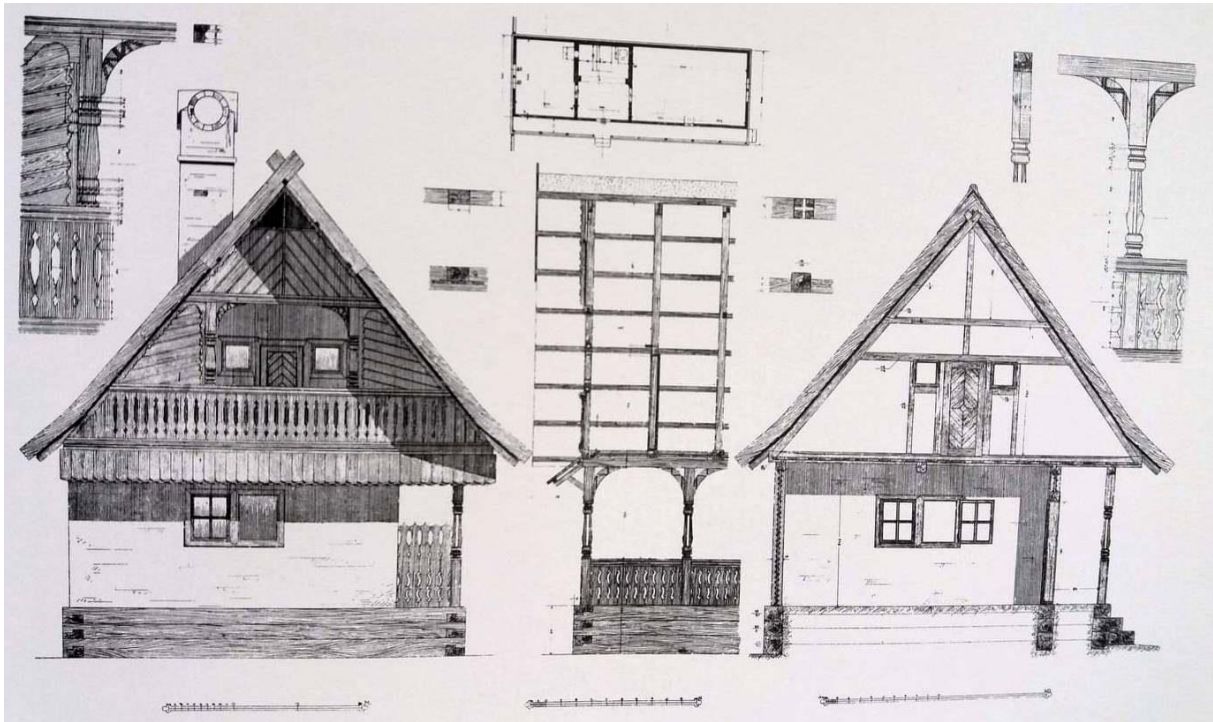

Slika 14. Ilok, građanska uz kuću tradicijske arhitekture. Snimljeno 1914. godine (MK – UZKB – F - 3).

Uvidom u katastarske planove svih naselja zapadnoga Srijema kojima se rad bavi, općenito se može zaključiti kako je do danas zadržana tradicijska parcelacija odnosno kako se suvremene okućnice nastavljaju na tipologiju uspostavljenu kroz XIX. stoljeće, barem što se tiče njihova oblika. Zamjetne su promjene ponajviše u smještaju kuća dublje u odnosu na građevnu liniju uz ulicu te različite nepravilnosti po pitanju ostalih zgrada koje su se u ranijim razdobljima obavezno nalazile uz stambene objekte.

2. 2. Stambene zgrade

Najzastupljeniji tip građevine u tradicijskoj arhitekturi Srijema je stambena građevina – kuća. Tijekom posljednjih stoljeća dolazilo je do promjena u građevinskim materijalima te u tipologiji, u smislu oblikovanja tlocrta i vanjskog izgleda. Dostupni podaci pokazuju kako su se stambene građevine prije XIX. stoljeća gradila od drveta. O izgledu takvih drvenih kuća, konkretno jedne u Tovarniku, svjedoče crteži iz trećeg sveska mape *Hrvatski građevni oblici*, nastali od strane Janka Holjca i Martina Pilara koji 1885. godine putuju po Slavoniji i Srijemu (slika 15.). Prikazano je zabatno pročelje kuće sa trijemom, s dva mala prozora te još dva na zabatu. Ograda u gornjem dijelu, pod krovom, ornamentirana je u drvu obrađenim ukrasima koji su u detalju prikazani na crtežima, kao i ograda trijema. Prema prikazu tlocrta na istoj stranici, radi se o troprostorno organiziranoj kući (Pilar i Holjac 1905-08 (1994)). U mapi zabilježeni primjerci drvene tradicijske gradnje bili su među posljednjim očuvanim jer se krajem XVIII. stoljeća prestaje s gradnjom drvenih kuća prekrivenih slamom ili trskom i prelazi na kanatnu konstrukciju, dok se kroz XIX. stoljeće za gradnju počinje sve više koristiti pečena opeka, a za pokrivanje kuća biber crijep.

Slika 15. Tovarnik, crteži kuće, tlocrta i ornamentiranih detalja (Pilar i Holjac 1905-08 (1994), sv.III., 22. list).

Najrasprostranjeniji tip kuće na području krajnjeg istoka Hrvatske je *nabijača* odnosno kuća građena od zemlje pomiješane s pljevom ili slamom. U korištenoj literaturi vrlo su slični opisi postupka gradnje ovakve kuće. Najprije se kopao temelj za kuću u koji su zatim postavljene drvene oplata. U taj se okvir nabijala vlažna zemlja koja će tvoriti buduće zidove debljine do pola metra, sve do visine tavana. Otvori za vrata i prozore izrezivali su se tek naknadno, po završetku radova. Za strop su bili korišteni *vitlovi*, tanke drvene oblice na koje se namatala smjesa od zemlje, vode i slame, jednaka kao ona za gradnju zidova kuće. Osušeni, postavljali su se između tavanskih greda, a zatim se preko njih ponovno stavljala ista smjesa kako bi pod tavana bio ravan (slika 16.). Zidovi su se premazivali blatom, zatim bojali vapnom, a u unutrašnjosti ukrašavali različitim motivima u boji (*molovani*). Za zaštitu kuće od kiše i ostalih vremenskih uvjeta, ali i zbog estetske funkcije, vanjština se obavezno ličila – *krečila*, uglavnom bijelom bojom, smjesom od gašenog vapna. Donji dio ziđa pročelja kuće bojan je u tamniju boju i taj se dio zvao *cokl*. Krovna konstrukcija bila je drvena, krov najprije od trske ili slame, a kasnije se počinje koristiti biber crijep. Posljednji se grade zabati kuća od ćerpića ili pečene cigle, s najčešće dva mala otvora u središtu. Podovi u kući bili su od nabijene zemlje, osim u sobi do ulice, koja je zbog svoje funkcije imala pod od dasaka (usp. Horvat 2001: 5).

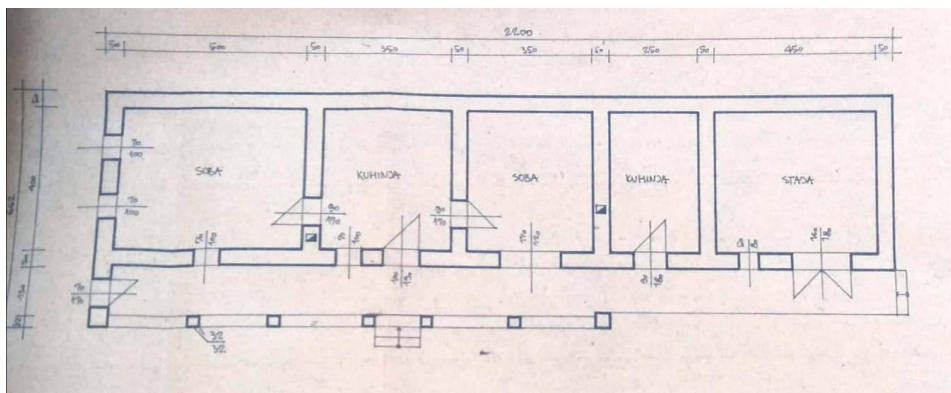
Slika 16. Bapska, Ulica hrvatskih branitelja 19. Detalj stropa od vitlova u kačari.
Snimila: Danijela Kovač: 4. srpnja 2018. godine.

Na slikovnim prilogu pod brojem 17. prikaz je jedne iločke kuće pokrivene trskom s početka XIX. stoljeća. Na fotografiji se također može zapaziti debljina zida na mjestima gdje se nalaze prozori, u bijelo bojani zidovi te tamna linija *cokla* pri tlu.

Slika 17. Ilok, fotografija dvorišnog pročelja kuće iz 1806. godine. Snimljeno 1956. godine (MK – UZKB – F - 4).

Za područje istočne Hrvatske tradicijskom kućom smatra se troprostorno organizirana kuća, izduženog tlocrta s kuhinjom u sredini, velikom sobom uz ulicu i manjom sobom na suprotnom kraju, podignuta uz građevnu liniju s trokutastim zabatnim pročeljem okrenutim prema ulici. Takav je tip kuće bio najzastupljeniji, no prisutne su brojne varijacije (usp. Živković 1992: 21). Ipak, nazivanje ovog oblika "tradicijaska slavonska kuća" nije posve ispravno jer na ovom prostoru postoje i drugi oblici koji se mogu svesti pod tri različite tipološke skupine; uz najčešći oblik takozvanih *zabatnih kuća*, tu su još i kuće podizane dužom stranom prema ulici te *kuće u ključ* (usp. Španiček 1995: 29). Prva se grupa kuća, osim najrasprostranjenijom smatra i najstarijom skupinom koja se razvija iz jednostavnog nizanja prostorija u troprostornu kompoziciju sa kuhinjom kao središtem kuće, te sobom s jedne strane, one uz ulično pročelje kuće, i drugom manjom sobom nasuprot. Glavna i najveća prostorija tradicijske kuće bila je prednja soba. U njoj su se obavljali svi važniji kućni poslovi i bila je središte obiteljskog života, ali isto tako, i odraz hijerarhijskog ustroja seljačke obitelji. Pokazivao je to točno određen raspored mjesta za spavanje i mjesta za stolom. Ova je soba sa svojim mnogim namjenama posve odgovarala i zadružnom načinu života, gdje se zajednički živjelo, objedovalo i odlučivalo (usp. Španiček 1995: 34). Stražnja soba bila je manjih dimenzija i često je služila kao ostava odnosno *špajz*. Važan element ovog prvog tipa kuće svakako je trijem kao glavni činitelj oblikovne i prostorne razvijenosti koji kući daje formu, određuje povezanost prostorija i komunikaciju između unutrašnjosti kuće i dvorišta (usp. Španiček 1995: 36-37). Trijem je služio kao višenamjenska pomoćna prostorija; za sušenje ljetine, odlaganje stvari, sušenje rublja, okupljenje većeg broja gostiju povodom svadbe ili *kirbaja* i slično. U pravilu mu se pristupa kroz dvorište i kroz vrata na pročelju kuće. Tlocrt kuće ovakvog tipa prikazan je na slici 18.

Slika 18. Bapska, tlocrt kuće u Ulica Stjepana Radića 12 (MK – UZKB – KOVU - 3).

Upravo je ovaj tip kuće najzastupljeniji u svim naseljima kojima se rad bavi. Uglavnom su to kuće koje na pročelju imaju po dva prozora, dok se s jedne strane nalazi ulaz za pristup trijemu. Vrata su uvučena u zid i do njih vodi nekoliko stepenica, što ostavlja mjesta za mali prostor između linije ulice i vrata trijema. Taj se prostor naziva *kućarka*, a služila je primarno za ulazak i izlazak iz kuće, ali i za druženje, posebice djece koja se igraju sjedeći na stepenicama. Pročelja su mogla biti reljefno ukrašena, a obavezno su bojana odnosno *krečena*. Trokutasti zabat ima na sredini simetrično postavljena najčešće dva mala prozora, a često su mu bočne strane valovito izvedene i mogu imati zaobljen vrh. Također je zabilježen slučaj bilježenje godine gradnje, ili čak imena vlasnika, u gornjem dijelu zabata. Takav je primjer kuća iz Bapske, vlasnika Andrije Mraza, izgrađena 1925. godine, prema natpisu na zabatu. Danas je kuća napuštena, u znatno lošijem stanju nego na priloženoj fotografiji iz 2007. godine (slika 19.). Pročelje kuće cijelo je *okrečene* bijelom bojom, a *cokl* naglašen zadebljanjem ziđa umjesto uobičajeno bojom. Ukrašeno je plitkim profilacijama koje imitiraju pilastre uz rubove te otvor *kućarke*, s dva uokvirena prozorska otvora. Donji dio pročelja od zabatnog dijela odijeljen je istaknutim, također profiliranim vijencem. Stranice trokutastog zabata izvedene su u nepravilnoj valovitoj liniji sa trokutastim završetkom. Površina zabata također je ukrašena profilacijama, ima dva mala otvora između kojih se nalazi natpis o vlasniku i godina izgradnje kuće.

Slika 19. Bapska, Ulica Križnog puta 42. Snimila: Danijela Kovač, 2007. godine.

Drugi tip tradicijske kuće na području istočne Hrvatske jest kuća postavljena dužim pročeljem prema ulici. Ovakve se kuće na ovom prostoru pojavljuju tek u manjem broju i uglavnom su novijeg datuma, građene kroz XX. stoljeće. Prema Španičeku, razvijaju se iz tipa zabatne troprostorne kuće, preuzimajući nizanje prostorija jedne na drugu, no za razliku od njih nemaju gospodarske zgrade pod istim krovom, nego se one grade kao zasebna zdanja (usp. Španiček 1995: 41). Živković piše kako nastaju pod utjecajem grada, ali i doseljenika Nijemaca koji od kraja XVIII. stoljeća počinju masovnije naseljavati područje današnje istočne Hrvatske. Ovakav oblik kuće bio je prilagođen korištenju pojedinih prostorija kao radionica i trgovina za obrtnike od kojih su najveći broj u spomenutom razdoblju bili njemački doseljenici (usp. Živković 1992: 13).

Slika 20. Bapska, Ulica Antuna Radića 21. Kuća postavljena dužim dijelom uz ulicu.
Snimljeno 2001. godine (MK – UZKB – F - 5).

Tipološki najrazličitije su takozvane *kuće u ključ* kod kojih su prostorije raspoređene u dva niza; jedan uz uličnu liniju i drugi koji se proteže u dubinu dvorišta. Najčešće nastaju nadogradnjom prostorija pravokutnoj osnovi uz ulicu. Poseban oblik unutar ovog tipa su kuće u ključ čiji se prednji dio uz ulicu prostire duž čitave parcele te uključuje i kolni ulaz zvan *ajnfor*. Prostorije uz ulicu su se u pravilu koristile kao sobe za spavanje, dok su kuhinja i ostava bile smještene u dvorišnom dijelu kuće (usp. Španiček 1995:43). Kuća ovoga tipa tijekom obilaska terena uočen je vrlo mali broj, a na priloženoj slici 21. varijacija je oblika *kuće u ključ*; kuća dužom stranom postavljena uz ulicu s velikim kolnim ulazom koji se u ovom dijelu naziva *kapija*.

Slika 21. Mohovo, Ulica sv. Nikole Tavelića 6. Varijacija tipa *kuće u ključ*.
Snimila: Danijela Kovač, 3. srpnja 2018. godine.

Izgled kuće u narodnom graditeljstvu uvijek je rezultat konstrukcijskog sustava dok estetika proizlazi iz funkcionalnih elemenata koji se estetski oblikuju. Upravo ta izrazita funkcionalnost i podređenost svih drugih odlika arhitekture uporabnoj vrijednosti navodi se kao glavna karakteristika narodnog graditeljstva. Tendencija estetici i želja za uljepšavanjem životnog prostora posebno su izražene u izvedbi pročelja na kojem je prisutna simetrija u postavljanju i međusobnom odnosu elemenata (usp. Živković 1992: 21-23). Donosim nekoliko primjera oblikovanja pročelja kuća na području zapadnog Srijema koji pokazuju raznolikost i varijacije oblika izvedbe te vještinu lokalnih majstora (slika 22-27.).

Slika 22 (prva lijevo). Mohovo, Ulica grada Vukovara 25. Snimila: Danijela Kovač, 3. srpnja 2018. godine.

Slika 23 (u sredini). Šaregrad, Ulica fra Bernardina Leakovića. Snimila: Danijela Kovač, 13. veljače 2019. godine.

Slika 24 (prva desno). Bapska, Ulica Križnog puta 20. Snimila: Danijela Kovač, 2007. godine.

Slika 25 (prva lijevo). Tovarnik, Ulica Nikole Tesle 18. Snimila: Danijela Kovač, 13. veljače 2019. godine.

Slika 26 (u sredini). Mohovo, Ulica hrvatskih dragovoljaca 30. Snimila: Danijela Kovač, 3. srpnja 2018. godine.

Slika 27 (prva desno). Tovarnik, Ulica Vrljevac. Snimila: Danijela Kovač, 13. veljače 2019. godine.

2. 3. Gospodarske i druge zgrade i prostori

Osim stambenih zgrada, važan dio tradicijske arhitekture su gospodarske građevine. One su vezane uz nekada primarni način privređivanja u ruralnim područjima – poljoprivrednu djelatnost. Raznolikost oblika gospodarskih objekata unutar okućnica u zapadnom Srijemu nastao je iz funkcionalnih potreba. Već samim pogledom u dvorište, *avliju*, postojeći objekti pokazuju djelatnosti vlasnika, ali i njegov materijalni status. Kao i kod ostalih elemenata tradicijske arhitekture, oblik i sam smještaj gospodarskih zgrada u prostoru podređen je potrebi čovjeka, korisnika. Razvoj i organizaciju seoskog gospodarstva pratimo iz povijesnih izvora. U prvoj polovici XVII. stoljeća prostori za stoku sastavni su dio stambenih zgrada, a sve do druge polovice sljedećeg stoljeća nisu se gradila spremišta za urode ratarskih kultura, što je dovodilo do njihova propadanja, a time i siromaštva i gladi. Krajem XVII. stoljeća, prema uputama vojnih vlasti, grade se adekvatni smještaji za kukuruz, žito i ostale namirnice. Razvojem oruđa i tehnika obrade zemlje, ratarstvo, skupa sa stočarstvom, postaje najznačajnija gospodarska djelatnost ruralnih prostora. Sve navedene

promjene utječu na veličinu i broj objekata unutar okućnice, onih gospodarskih, kao i stambenih (usp. Lončar-Vicković i Stober, 2011: 9-10).

Slika 28. Bapska, Ulica hrvatskih branitelja 19. Dvorište kuće. Iza trijema nalazi se *kačara*, zatim štala te šupa za spremanje strojeva. Sasvim desno je zahod. Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2019. godine.

Dvorište je uobičajeno podijeljeno na dva dijela; prednji dio, s kućom i popločenim dvorištem (ranije ciglama, danas betonom), te stražnji u kojem se nalaze gospodarske zgrade kao što su štale, staje, svinjci i slično. Ova su dva dijela dvorišta često odijeljena jednostavnim ogradama. Prednji je dio uređen i ukrašen vrtom sa cvijećem, dok se iza stražnjeg dvorišta prostire zemljište koje se koristi za sadnju različitog povrća za potrebe obitelji u čijem je vlasništvu. Takav se vrt na ovom području naziva *bašča*. U većini slučajeva parcelacija dopušta ovakvu raspodjelu okućnice, no tamo gdje je gušći raspored kuća, *bašča* izostaje te se umjesto u neposrednoj blizini kuće, nalazi u okolici sela, na njegovom rubnom području. U prednjem dijelu dvorišta, blizu kuće, nalazile se ljetne kuhinje, često bunari i pušnice (slika 31. i 32.), a u slučajevima kada je to veličina parcele ograničavala, i čardaci, umjesto uobičajenog smještaja u pozadini dvorišta (usp. Živković 1992: 12). Upravo su čardaci zdanja koja sam tijekom obilaska terena uočavala u velikom broju u naseljima ruralnog karaktera; Bapska (slika 30.), Šarengrad, Mohovo i Tovarnik (slika 29.), dok su u gradu Iloku nešto rjeđe sačuvani ili su uopće u manjem broju bili građeni. Čardaci su

jednostavne drvene konstrukcije pod dvostrešnim krovom, izgrađene od drvenih letvica malo odmaknutih jedna od druge kako bi se kukuruz, za čiju su pohranu namijenjeni, mogao sušiti na zraku. Uobičajeno su izdignuti od tla, postavljeni na zgrade različite namijene.

Slika 29. Tovarnik, Ulica Nikole Šubića Zrinskog. Čardak fotografiran s ulične strane. Snimila: Danijela Kovač, 13. veljače 2019. godine.

Slika 30. Bapska, Ulica hrvatskih branitelja 19. Čardak postavljen u dvorištu nasuprot kuće. Prostorije u prizemlju su pušnica (lijevo) i prostor za ostavu. Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2018. godine.

Objekti koji pripadaju tradicijskoj arhitekturi, ali su isto tako na terenu zatečeni i kao nove gradnje, u redovnoj upotrebi, su pušnice – male prostorije za sušenje mesa i različitih suhomesnatih proizvoda (slika 32.). Tradicija pripremanja mesnih namirnica u kasnu jesen još se uvijek održava i neizostavan je dio godišnjeg ciklusa života na selu. Stoga je pušnica zbog zadržavanja svoje funkcije i u suvremeno doba ostala dijelom korupsa tradicijske arhitekture zapadnog Srijema. Od ostalih gospodarskih zgrada koje se navode u literaturi, najmanje su očuvane one za smještaj stoke, pogotovo štale za konje, ali i ostale životinje. Razlozi se mogu pronaći u ranije spomenutom smanjenju broja gospodarstava koja se bave uzgojem stoke, pa takvi objekti gube svoju funkciju i postaju suvišni u seoskim dvorištima.

Slika 31. Bapska, Ulica hrvatskih branitelja 19. Bunar u dvorištu nasuprot kuće, u pozadini zapušteni svinjci. Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2019. godine (lijevo).

Slika 32. Bapska, Ulica Stjepana Radića 22. Pušnica u dvorištu.

Snimila: Danijela Kovač, 2007. godine (desno).

U pregledima tradicijske arhitekture istočne Hrvatske često se spominju gospodarski objekti smješteni na posjedima izvan naselja, poznati pod imenom *stanovi*. Na području zapadnog Srijema nailazimo na sličan koncept izmještenog objekta na obradivom zemljištu u okolini naselja koje služi za pohranu alata ili kao sklonište od nevremena. To su takozvane *kolebe* ili *kolibe* koje su uz spomenutih, imale još jednu značajnu funkciju; nalazile su se u vinogradima i u njima bi boravio *pudar*, osoba zadužena za brigu oko vinograda, svojevrsni čuvar od divljih životinja i kradljivaca za berbu spremnog grožđa.⁹ U novije doba, na posjedima u blizini naselja nalaze se vikendice - manji objekti u funkciji ladanja.

3. Mogućnost zaštite i očuvanja u suvremenosti

U pristupu zaštiti tradicijske arhitekture, temeljni je korak njezino istraživanje i dokumentiranje kako bi se utvrdile mogućnosti očuvanja. Svijest o potrebi zaštite tradicijske arhitekture i ambijentalnosti naselja najčešće počinje tek uočavanjem lošeg stanja u kakvom se zbog zapuštenosti nalazi. Upozoravaju na to brojni autori koji se bave temama konzervatorsko-restauratorskog pristupa kulturnoj baštini. Među glavnim razlozima lošeg stanja na terenu navodi se Domovinski rat (1991. – 1995.) u kojem je razoren velik dio vrijednih objekata, zatim zahtjevan i dugotrajan proces obnove, problemi vezani uz financiranje i neriješene imovinskopravne odnose, manjak ili čak nepostojanje majstora vještih u radu s tradicijskim materijalima i tehnikama, nerazumijevanje i nezainteresiranost vlasnika objekata, ali i nedovoljan broj stručnjaka – etnologa konzervatora zaposlenih u službama zaštite baštine (usp. Galiot-Kovačić 2015; Mlinar 2015). Konkretni primjer na kakve poteškoće se nailazi u pristupu tradicijskoj arhitekturi, već pri samom pokušaju dokumentiranja i bilježenja podataka pokazuje knjiga Ivana Andrašića *Izgradnja kuća nabijača u Sonti u XX. stoljeću*. Rijetki i šturi pisani podaci te malobrojni živući kazivači upoznati s tehnikama i oblicima graditeljstva otežavaju taj posao (usp. Andrašić 2010).

Zanemarivanje tradicijske arhitekture nije novi problem. Pokazatelj toga jesu sljedeći primjeri. Etnolog Todor Gruev iz Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku,

---

⁹ O ovom zanimljivom običaju čuvanja grožđa snimljen je za Hrvatsku televiziju 1990. godine film „Nedjelja u pudarini“, scenarista Rudolfa Sremeca i urednika Bože Potočnika (izvor: obiteljski arhiv autorice rada).

1981. godine obilazi područje tadašnje općine Vukovar te radi *Popis evidentiranih spomenika narodnog graditeljstva*. U *Smjernicama za konzervatorsko tretiranje objekata ruralne (seoske) arhitekture*, za teško stanje u kojemu se taj dio kulturnog nasljeđa nalazi navodi razloge poput dotrajalosti materijala, siromaštva vlasnika, napuštenost objekata zbog iseljavanja u grad, rušenje objekata te prodor novog građevinskog materijala u seoskim naseljima. Kako se na neke od uzroka propadanja, kao primjerice promjene prirodnih materijala tijekom vremena ne može utjecati, Gruev predlaže najprije temeljito istražiti teren i napraviti dokumentaciju. Krajnjim ciljem smatra trajnu zaštitu onih objekata koji se pokazuju od izuzetnog značaja za određeno područje. Svoj doprinos željenom cilju daje popisivanjem i detaljnim opisom pojedinih objekata, ukupno njih trideset i devet, od čega su većina kuće. Na popisu se nalazi devet objekata s područja kojim se bavi ovaj rad. To su kuće, ambar, čardak i pušnica zabilježeni u Iloku te selima Bapskoj, Mohovu i Tovarniku (MK – UZKB – KOVU - 1). Problemi koje navodi Gruev aktualni su i danas. Pogotovo se to u posljednjih desetak godina odnosi na problem napuštanja naselja zbog iseljavanja sve većeg broja ljudi. Kuće ostaju prazne i propadaju puno brže zbog neodržavanja. Ratna zbivanja tijekom 1990-ih godina dodatno su ubrzala taj proces. Pokazuje to i akcija inventarizacije etnološke građe u naseljima istočne Hrvatske provedena 2001. godine. Od naselja kojima se ovaj rad bavi istraženi su Tovarnik i Bapska. U Bapskoj je evidentirano i opisano pet kuća koje se ističu vrijednim tradicijskim karakteristikama. Jedna od njih predložena je za zaštitu, međutim, u Registru kulturnih dobara trenutno se ne navodi niti jedan objekt tradicijske arhitekture u Bapskoj. U Tovarniku je zabilježeno ukupno deset kuća među kojima je i spomen kuća Antuna Gustava Matoša koja se jedina nalazi u Registru kao pojedinačno kulturno dobro i u funkciji je kulturnog centra. Godine 2009. Jadranka Galiot Kovačić, tadašnja viša stručna savjetnica Konzervatorskog odjela Vukovar provela je *Terensko istraživanje narodnog graditeljstva* u Iloku u svrhu evidentiranja objekata stambene i gospodarske tradicijske arhitekture (MK – UZKB – KOVU - 2). Zabilježeno je ukupno sedam čardaka, šest podruma (vinski podrumi ili podrumske rupe ukopane u lesno brdo), pet kuća te tri objekta za skladištenje žita – ambara. Od navedenih objekata kao kulturno dobro zaštićena je obiteljska kuća i čardak u Ulici Julija Benešića 25. Čardak je tradicijski element, a kuća građena u historicističkom stilu klasificirana kao profana graditeljska baština. U naseljima Šarengrad i Mohovo niti jedan objekt tradicijske arhitekture nije zaštićen od strane Ministarstva kulture.

Obilaskom terena koji je prethodio pisanju ovog rada te uvidom u zatečeno stanje tradicijske arhitekture zapazila sam u naseljima mnogo više objekata od navedenih u

dosadašnjim istraživanjima. Stambene zgrade podijelila sam u tri, prema mojim zapažanjima, moguće kategorije: kuće koje su dijelom preuređene i prilagođene za suvremene standarde stanovanja, ali su zadržale prepoznatljiv tradicijski izgled, zatim kuće koje su prazne i zapuštene, ne koriste se niti održavaju te objekti koji su prenamijenjeni u turističke svrhe odnosno koriste se kao restorani i/ili smještajni kapaciteti za primanje gostiju. Prvoj kategoriji pripada tradicijska arhitektura koja je još uvijek u dobrom stanju i koristi se za stanovanje, no u pravilu je znatno izmijenjena. Ako i zadrže svoj vanjski izgled u cijelosti, u kuće se uvodi vodovod i električne instalacije te se općenito prilagođavaju modernom komforu stanovanja. Ovakve su kuće u dobrom stanju jer se vlasnici o njima brinu. Druga kategorija su oronule kuće zarasle u travi čiji su vlasnici umrli ili preselili te o njima više ne brinu. Napuštenih je kuća na području Srijema mnogo, a većinom su u takvom stanju još od kraja Domovinskog rata (1991. – 1995.) nakon kojeg se velik dio stanovništva nije vratio u svoje domove. Treću kategoriju čine turističko-ugostiteljski objekti čiji vlasnici tradicijsku arhitekturu koriste kao turističku ponudu. Takve slučajeve treba promatrati u kontekstu ruralnog turizma koji je u posljednjih desetak godina zaživio i na području zapadnog Srijema. U nastavku rada dodatno obrađujem navedene kategorije.

3. 1. Tradicijska arhitektura i suvremeno stanovanje

Dio ukupnog korpusa stambene tradicijske arhitekture zatečene na terenu čine objekti koji još služe svojoj primarnoj svrsi – stanovanju. Kako bi zadovoljile suvremene uvjete života, kuće su morale biti prilagođene modernim ljudskim potrebama i komforu kakav u razdoblju njihove izgradnje nije bio poznat ili se barem nije primjenjivao u ruralnim područjima istočne Hrvatske. Promjene u načinu i standardu života, djelatnosti ljudi i obiteljskoj strukturi odražavaju se na izgled životnog prostora kako bi se on prilagodio novim potrebama i funkcijama. U novije se vrijeme ruralna naselja razvijaju tako da se smanjuje razlika između urbanog i ruralnog prostora i selo se počinje približavati gradu; u prenesenom smislu, ali i doslovno. Pogotovo se to odnosi na razdoblje od druge polovice XX. stoljeća kada se u selima grade objekti od suvremenih materijala, broj poljoprivrednog stanovništva počinje opadati, razvija se infrastruktura i promet što omogućava kvalitetniju povezanost s

urbanim centrima. Selo počinje dobivati različite dotada isključivo urbane funkcije i nije više potpuno ovisno o gradu (usp. Benc 1976: 14). Tako u sva četiri seoska naselja kojima se rad bavi postoji najmanje jedna trgovina, ugostiteljski objekti, poštanski ured (osim u Mohovu), dok je Tovarnik kao općinsko središte najrazvijenije selo od proučavanih.

Promjenom strukture stanovništva te smanjenjem udjela stočara i ratara u ukupnom postotku zaposlenih na selu mijenja se izgled i sadržaj seoskih dvorišta. Stoga određene gospodarske zgrade, ranije prijeko potrebne, kao što su štale i svinjci, postaju suvišne u dvorištima, pa stoje zapuštene i neiskorištene ili se pak, što je češći slučaj, ruše. Okućnice se uređuju za ugodan boravak i prilagođavaju suvremenim potrebama obitelji. Promjene se, uz izostanak tradicijskih elemenata okućnice, očituju i u gradnji nekih novih, poput čestih garaža za automobile ili sjenica – jednostavnih natkrivenih konstrukcija za boravak tijekom ljetnih mjeseci (slika 33).

Slika 33. Bapska, Ulica Alojzija Stepinca 4. Suvremena okućnica kuće izgrađene krajem 80-ih godina XX. stoljeća. Primjer zadržavanja dugačkih parcela, podjele dvorišta na prednje i stražnje s oranicom u pozadini te smještaja novih objekata: garaža (u sredini), pušnica (suvremena gradnja, uz garažu) i sjenice (desno).

Snimila: Danijela Kovač, 1. ožujka 2019. godine.

Velike promjene doživljava i stambena arhitektura. Ukoliko su kuće tradicijske arhitekture ostale u dobrom stanju po povratku iz Domovinskim ratom (1991. – 1995.) uzrokovanog progonstva, vlasnici su se u njih useljavali i postupno ih uređivali za život. Među važnijim intervencijama uvođenje je sanitarnih čvorova u kuće. Naime, u ranijem se razdoblju zahodi nalaze izvan kuće, u dvorištu, pa se dio prostora u kući morao prenamijeniti za kupaonicu. Najčešći oblik preuređivanja vanjštine kuće koji sam primjetila je zatvaranje trijema staklenim površinama kako bi se dobio dodatni prostor u kući. Također, na pročelja se stavljaju fasade radi lakšeg održavanja i zaštite kuće. Najočitija odstupanja od tradicijske arhitekture u suvremenim seoskim naseljima na području zapadnog Srijema, jeste gradnja kuća na kat te pomicanje građevne linije dublje u dvorište za razliku od karakterističnog postavljanja pročeljem uz samu uličnu liniju (slika 34.). Ovakvim se izmjenama remeti karakteristična vizura ulica s ujednačenim nizanjima krovova i trokutastih zabata, jer postavljanje objekata u prostoru postaje nepravilno i bez reguliranog poretka.

Slika 34. Bapska, Ulica Alojzija Stepinca 4. Kuća izgrađena krajem 80-ih godina XX. stoljeća. Primjer odstupanja od standarda tradicijske arhitekture: gradnja katnice koja je uvučena u odnosu na uličnu liniju.
Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2019. godine.

Odstupanje od koncepta tradicijske arhitekture započinje već polovicom XX. stoljeća, a nastavlja se obnovom sela nakon Domovinskog rata (1991. – 1995.) kada se grade nove kuće. Iako se izradom konzervatorskih uvjeta za obnovu struka zalaže za zadržavanje osnovnih tradicijskih načela i poštivanje prostornog identiteta uz dopuštanje pojedinih iznimaka nužnih zbog suvremenih potreba stanovanja, pristup obnovi nije slijedio takve upute. Ponajprije su se upute odnosile na zadržavanje oblika uske i dugačke parcele postavljene okomito na ulicu, zadržavanje postavljanja stambene zgrade s glavnim zabatom na uličnoj liniji te sličnost u oblikovanju pročelja kao glavnog nositelja prostornog identiteta (Živković 1993: 28; Živković 1992: 53-55, Galiot-Kovačić 2015: 104).

Slika 35. Bapska, Ulica hrvatskih branitelja. U prvom planu kuća izgrađena nakon Domovinskog rata, uvučena u odnosu na uličnu liniju, do nje tradicijska kuća s fasadom na zabatnom i bočnim pročeljima.
Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2019. godine.

Naseljenost kuća osigurava njihovo očuvanje i produžuje im vijek održavanjem i brigom vlasnika. No, jednako tako, interveniranjem u tkivo kuće, nužno za prilagodbu današnjem stanovanju, mogu se uništiti neki njezini dijelovi. Nužno za život u kući uvođenje je vodovodne i kanalizacijske mreže te elektroinstalacije. Dok je električna energija u

naseljima prisutna još od polovice XX. stoljeća, vodovod i kanalizacija dolaze nešto kasnije (u Bapskoj je primjerice struja uvedena 1955. godine, a voda 1977. godine (MK – UZKB – F - 1)), a u nekim naseljima kanalizacijska mreža još uvijek ne postoji. Instalacije grijanja također zahtjevaju sanaciju i radove na kući, no tradicijski sustav grijanja preko peći na drva moguće je zadržati i danas uz određene modifikacije. Cilj kojem teži obnova tradicijske stambene arhitekture je poštivanje tradicijskog nasljeđa uz primjerenu modernizaciju i prilagodbu životu u XXI. stoljeću kako bi ti objekti i dalje zadržali svoju primarnu funkciju i ostali mjesto stalnog stanovanja vlasnika. Konkretno upute na koji način pristupiti takvim radovima daje *Priručnik za obnovu* s osnovnim informacijama o tradicijskoj slavonskoj i baranjskoj kući, tehnikama građenja te načinima sanacije takvih objekata. Za svaki element kuće navode se najprije karakteristike, a potom uzroci oštećenja te upute kako ih spriječiti i kako ih sanirati. Primjerice, objašnjavaju se načini popravaka zidova od nabijene zemlje i čerpića uz potanko opisan proces izrade nepečene opeke. Uz priložene fotografije i detaljne skice prikazuju se načini obnove krovišta i tavana kao tradicijskog elementa uz upute prilagodbe mogućoj novoj funkciji kao stambenog prostora. Na primjeru kuće u Topolju prikazano je kako se može zadržati izgled tradicijskog seoskog gospodarstva s okućnicom uz moderne intervencije poput temelja od armiranog betona i uvođenja sanitarnog čvora (usp. Lončar-Vicković i Stober 2011.).

3. 2. Problem napuštenih građevina

Depopulacija ruralnog područja Hrvatske realnost je kroz dugi vremenski period, a posljedice tog procesa na tradicijsku arhitekturu primjećuju se već u drugoj polovici XX. stoljeća. Sveprisutna je u javnom prostoru tema odlaska velikog broja ljudi iz Hrvatske, pogotovo s njezina istoka, u posljednjih nekoliko godina, no podataka koji bi prikazali točnu statistiku iseljavanja još uvijek nema. Pad broja stanovnika na području zapadnog Srijema zamjetan je još od Domovinskog rata (1991. – 1995.) nakon kojeg se dio stanovništva ne vraća u svoje domove. Prema popisima stanovnika, u razdoblju između 1991. godine i 2001. godine Vukovarsko-srijemska županija ostala je bez gotovo 27 000 stanovnika (<http://www.vusz.hr/info/osnovni-podaci>). Kako je pitanje iseljavanja koje dovodi do velikog broja napuštenih građevina sveprisutan problem u ruralnim područjima, ali i u gradovima, pokazuju europski i svjetski statistički podaci. Razlozi leže u različitim globalnim i lokalnim faktorima, kao što su procesi deagrarizacije, deindustrijalizacije i migracija stanovnika, a velik broj napuštenih građevina utječe na život lokalne zajednice kroz negativne ekonomske, društveno-kulturne i ekološke čimbenike. Tako primjerice prazni objekti utječu na cijenu okolnih nekretnina i smanjuju privlačnost za daljnja ulaganja i razvoj područja, dovode do zagađenja zraka, vode i tla, utječu na kvalitetu života i javnu sigurnost. Zbog ovih i brojnih drugih razloga, nužno je rješavanje tog problema, a prvi korak je podizanje razine javne svijesti kroz istraživanja i informiranje (usp. Lončar 2016: 1-18). Velik broj napuštenih građevina može biti prilika za nova ulaganja i korištenje objekata u nove svrhe, primjerice turističke, kao što će biti prikazano u sljedećem poglavlju rada.

Zaštita tradicijske arhitekture i smanjenje broja stanovnika u ruralnim područjima te povećanje broja napuštenih objekata, usko su povezane teme. Primjeri poput ranije navedenih istraživanja pokazuju postojanje zanimanja i brige za zaštitu tradicijske arhitekture ruralnog područja Hrvatske koje je ugroženo već duže vremena. Stradanja u Domovinskom ratu (1991. – 1995.) ubrzala su i dodatno potaknula ranije započeti proces zapuštanja sela i odstupanja od nasljeđa tradicijske arhitekture, ponajprije na stambenim objektima što se onda odrazilo na ukupnu vizuru naselja.

Kao provjeru stvarnog stanja na terenu, uz pretpostavku vrlo slične situacije u ostalim naseljima, zaputila sam se ulicama Bapske s ciljem prebrojavanja napuštenih stambenih objekata. Od ukupno 461 kuće u naselju, njih 152 su prazne, što čini udio od 33% kuća u

rasponu stanja od onih ruševnih sa zapuštenim okućnicama do onih u znatno boljem stanju, ali praznih. Nisu samo kuće koje pripadaju kategoriji tradicijske arhitekture prazne; napuštaju se i one obnovljene i novoizgrađene nakon posljednjeg rata. Ovakvi su prostori potencijalno opasni, kako za susjede tako i za sve prolaznike jer osim što su pogodni za život zmijama i štakorima, statički su nestabilni te prijete urušavanjem i predstavljaju problem za naselja u kojima se nalaze.

Slika 36. Tovarnik, Ulica Vrljevac 20. Natpisom na pročelju datirana u 1957. godinu, s istaknutim inicijalima *M. M.* Označavanje kuća za prodaju na ovaj način čest je slučaj na području zapadnog Srijema.
Snimila: Danijela Kovač: 13. veljače 2019. godine.

Problematika napuštenih građevina vrlo je kompleksna i posljedica je različitih čimbenika, ali je i uzrok daljnjem uništavanju tradicijske arhitekture i prostornog identiteta. Njezino rješavanje zahtjeva izradu strategije očuvanja, brigu lokalne zajednice te poticanje svijesti o značaju ovog tipa materijalne kulturne baštine, kako kod stanovnika odnosno vlasnika objekata, tako i u široj javnoj svijesti te stručnim krugovima.

3. 3. Tradicijska arhitektura i ruralni turizam

Jedan od oblika postojanja tradicijske arhitekture u suvremenom kontekstu čine objekti korišteni u turističke svrhe. Prema svojim karakteristikama, ovakav tip turističke ponude, konzultirajući autore Damira Demonju i Pavla Ružića, prepoznajem kao ruralni turizam. Ovi autori u svojoj knjizi definiraju ruralni turizam kako je to određeno na razini Vijeća Europe još 1986. godine, kao „(...) turizam na seoskom području sa svim aktivnostima koje se provode na tom mjestu, a najvažnija obilježja takvog turizma su mirna sredina, odsutnost buke, očuvani okoliš, komunikacija s domaćinima, domaća hrana i upoznavanje sa seljačkim poslovima“ (Demonja i Ružić 2010: 20). Njegov značaj, zaključuju autori, „(...) ogleda se u vrlo važnoj interakciji poljoprivredne proizvodnje, proizvodnje tradicionalnih proizvoda, prezentacije tradicije, tradicijske gastronomije i turističkih usluga, odnosno korištenju već postojećih resursa“ (Demonja i Ružić 2010: 272). Upravo na tim, od ranije dostupnim resursima temelje održivost razvoja ruralnog turizma jer se koristi već postojeća tradicijska arhitektura odnosno baština koja se revitalizira i daje joj se nova namjena, bez potrebe za izgradnjom novih kapaciteta (usp. Demonja i Ružić 2010: 272). Autorica Jadranka Galiot Kovačić ruralnim turizmom smatra tek dio raznovrsne ponude kulturnog turizma pod kojim podrazumijeva sve oblike turističkih sadržaja na selu (usp. Galiot Kovačić 2008: 4). Tako ona kada predstavlja privatne etnografske zbirke kao primjer turističke ponude krajnjeg istoka Hrvatske piše o njima kao o kulturnom turizmu sela. Temelji njegova razvoja su bogato kulturno nasljeđe i prirodni resursi, uz neophodni ljudski potencijal (usp. Galiot Kovačić 2008: 2). U kontekstu teme tradicijske arhitekture značaj ruralnog turizma očituje se posebice u njegovu oslanjanju na tradicijsko nasljeđe općenito, pa tako i arhitekturu što onda doprinosi usporavanju procesa preoblikovanje sela i seoskog okruženja te njihovu očuvanju (usp.

Demonja i Baćac 2013: 134). Tumačim to kao izrazito bitnu stavku u pristupu istraživanju teme tradicijske arhitekture i njezine zaštite. Upravo sve ranije navedeno ističe ruralni turizam kao izvrstan poticaj povećanju brige o nasljeđenim kulturnim dobrima, koja bi često, zbog drugačijih uvjeta života i potreba suvremenog čovjeka ostala prazna i zapuštena.

Svi ranije navedeni neophodni uvjeti za ostvarenje razvoja ruralnog turizma mogu se pronaći na području zapadnog Srijema. Stanovništvom i površinom mala naselja, međusobno udaljena, bez industrijskih postrojenja i velikih tvornica te manji gradovi¹⁰ osiguravaju mirnu sredinu bez buke i gustog prometa. Iz istih je razloga okoliš očuvan na visokoj razini. Obradena polja, velike površine pod nasadima vinograda i šumama te blizina Dunava doprinose ambijentalnosti i ruralnom ugođaju. Domaći prehrambeni proizvodi i bogato povijesno i kulturno nasljeđe uz poznatu gostoljubivost domaćina ono su što se najčešće prezentira kao turistička ponuda. Na internetskim stranicama Turističke zajednice Vukovarsko-srijemske županije i Turističke zajednice grada Iloka istaknute su upravo te vrijednosti uz naglasak na ljude kao čuvare bogate tradicije i prirodnog nasljeđa. U ponudi smještaja na području općine Ilok koju uz sam grad čine naselja Bapska, Mohovo i Šarengrad, nudi se deset smještajnih objekata različite vrste u Iloku, i dva objekta u susjednom Šarengradu. Iako ih se većina poziva na tradicijske odlike, samo su dva smještajna objekta koja svoju ponudu temelje na tradicijskoj arhitekturi: *Srijemska kuća* i *Ribarska kuća*. Ostali navedeni turistički objekti su novijeg datuma izgradnje ili renovirane građanske kuće.

U nastavku rada predstaviti ću *Srijemsku kuću* u Iloku, vlasnika Dubravka Baroševića. Dubravko Barošević naslijedio je od djeda imanje gdje se okupljao s prijateljima te mu se s vremenom javila ideja o otvaranju turističko-ugostiteljskog objekta, što je i ostvario 2007. godine. Najprije je tražio kredit za pokretanje investicije, a potom se prijavljivao na natječaje Ministarstva poljoprivrede, Ministarstva kulture i Ministarstva turizma od kojih dobiva potporu u obliku novčanih sredstava. Proizvodi u ponudi su uglavnom domaći, od lokalnih proizvođača. Tako su vina, rakije i likeri proizvodi iločkih vinara, kao i različiti prehrambeni proizvodi (sir, meso, krumpir) koji se nabavljaju od mještana Iloka i okolnih naselja. Sobe su opremljene starinskim namještajem, kao i restoran. Vođenje objekta isključivo je obiteljski posao; nema zaposlenih, nego sve poslove obavljaju članovi obitelji Barošević. Vlasnik smatra kako se od bavljenja ovakvom vrstom turizma može živjeti i zadovoljan je brojem

---

¹⁰ Prema popisu stanovništva iz 2011. godine Ilok je imao 5 072 stanovnika, a obližnji Vukovar 26 4468 stanovnika, prosječna gustoća naseljenosti Vukovarsko-srijemske županije je 73,15 stanovnika po kvadratnom kilometru (<https://www.dzs.hr/>).

gostiju među kojima prevladavaju oni iz Hrvatske, dok je gostiju iz stranih zemalja znatno manje. *Srijemsku kuću* odnosno cijelo imanje obitelji Barošević, može se podijeliti na sva dijela; prvi dio, odmah do ulaza na imanje, stariji je i radi se o izvornoj tradicijskoj gradnji. To je prednji dio nekadašnje kuće s trijemom i čardak koji nisu u funkciji turističkog objekta, ali doprinose cjelokupnom ugođaju. Čardak je stavljen pod zaštitu od strane Konzervatorskog odjela u Vukovaru što je, prema kazivanju vlasnika, glavni razlog njegova očuvanja sve do danas. Smatra ga neiskoristivim u turističke svrhe, a osim toga, primjetio je kako ne potiče veliko zanimanje kod posjetitelja, pa bi ga, da nije zaštićen, vjerojatno srušio. Prednji, nekada stambeni dio imanja, vlasnik bi u budućnosti htio prilagoditi za korištenje ukoliko bi uspio dobiti potrebna sredstva na različitim natjecanjima na koje se prijavljuje. Drugi dio objekta zauzimaju smještajni kapaciteti i restoran. Radi se o novoj gradnji na temeljima ranije postojećih prostorija na imanju. Tako je zgrada u kojoj se u prizemlju nalazi restoran, a na katu spavaće sobe, izgrađena na temeljima nekadašnje *kačare*, što je lokalni naziv za pomoćnu gospodarsku zgradu, svojevrsnu ostavu, koja se u ovom slučaju koristila za preradu grožđa, dok se iznad, na mjestu današnjih soba nalazio sjenik. Bočno od restorana, u nastavku stare, još postojeće kuće, na mjestu nekadašnje štale, izgrađene su dvije prostorije za smještaj gostiju. Radi se, dakle, o potpuno novoj gradnji, po uzoru na ranije oblike, unutar gabarita starijih gospodarskih objekata u stražnjem dijelu dvorišta.

Slika 37. *Srijemska kuća* u Iloku. Fotografirano s ulice (<https://www.facebook.com/SrijemskaKuca>).

Upitan o zanimanju gostiju za tradicijsku arhitekturu unutar objekta, vlasnik odgovara kako nije primjetio poseban interes za povijest samog imanja, pogotovo kod stranih gostiju. Zanimaju se eventualno za namjenu čardaka ako im je takva vrsta gradnje nepoznata, ali općenito ne pokazuju poseban interes. Barošević ističe kako je gostima najvažnija dobra ponuda hrane i pića te gospoljubivost domaćina. Te kvaliteta smatra ključnima kod privlačenja novih gostiju na temelju pozitivnih iskustava posjetitelja čije usmene preporuke smatra najboljom reklamom. Brojni gosti se vraćaju u *Srijemsku kuću*, i upravo prema iskustvima i potrebama tih stalnih gostiju planira buduće aktivnosti i projekte na svome imanju.¹¹

Slika 38. *Srijemska kuća* u Iloku. U pozadini restoran i spavaće sobe na katu, desno dio kuće koji se također koristi za smještaj gostiju (<http://www.srijemska-kuca.com.hr/index.php?s=galerija>).

---

¹¹ Razgovor s gosp. Dubravkom Baroševićem obavljen je u Iloku, na imanju *Srijemska kuća*, 11. rujna 2018. godine u obliku prethodno dogovorenog polustrukturiranog intervjua za potrebe pisanja ovog diplomskog rada.

Na stranicama Turističke zajednice grada Iloka *Srijemska kuća* predstavljena je kao mjesto domaće atmosfere s tradicionalnim srijemskim specijalitetima i tipičnim iločkim elementima.¹² Na vlastitoj web stranici predstavlja se kao kuća za odmor i bijeg od užurbanog načina života, gužve i stresa.¹³ Primjetno je kako se ističu slične vrijednosti i obilježja kao i u ranije spominjanim opisima; mirna sredina, tradicionalna hrana i ugođaj, ljubaznost domaćina. Iako se poziva osjetiti „duh starine“, ne spominje se izrijeком tradicijska arhitektura kao mogući privlačan element za potencijalne goste.

Slika 39. *Srijemska kuća* u Iloku. Čardak na ulazu u objekt. Snimila: Danijela Kovač, 11. rujna 2018. godine.

---

¹² Tekst glasi: „Smjestite se i uživajte u tipičnoj nekadašnjoj lokalnoj kući koja je renovirana i obnovljena za pružanje turističkih usluga (...), u komfornim, rustikalnim sobama na mirnoj lokaciji. U sklopu kuće je tipično lokalno dvorište sa sačuvanim dijelovima nekadašnjeg gospodarstva i tradicijskim elementima, a najviše se ističe očuvani čardak“ (<http://www.turizamilok.hr/hr/smjestaj/barosevic-srijemska-kuca,2.html>)

¹³ Tekst glasi: „Uživajte u miru, tišini, vrhunskim vinima i srijemskoj kuhinji! Osjetite duh starine i široku srijemsku dušu! Obitelj Barošević poziva Vas u vinorodni kraj ponad lijepog plavog Dunava! Najistočniji hrvatski grad koji je početak i kraj dijela hrvatske povijesti, grad kraljevske prošlosti, slikovitog izgleda i grad vina! Ne propustite oživjeti čari krajolika, duh starine i veselja koje pruža čaša vina!“ (http://www.srijemska-kuca.com.hr/?fbclid=IwAR2vOLDI_IHNgh86VStAOeSHzwK0xQayShOZLG_P1bK7tL_trUy7xJnM6ts)

Kroz razgovor s vlasnikom koji me proveo kroz cijeli objekt te analizom promotivnog sadržaja na internetskim stranicama preko kojih se *Srijemska kuća* oglašava, nisam primjetila da se turistička ponuda ovog objekta temelji u potpunosti na vrijednostima tradicijske kulture, nego se koriste pojedini elementi koji doprinose ambijentalnosti i domaćem ugođaju. Prvenstveno je to čardak na samom ulazu u objekt, ali i starinski drveni namještaj te različiti predmeti kao ukrasi, primjerice stari radio, vinske bačve i slično. U produžetku restorana nastavlja se u zemlju ukopani vinski podrum kao dodatan prostor koji doprinosi stvaranju dojma o boravku u, za vinorodni srijemski kraj, tipičnom prostoru. Na fotografijama na njihovoj Facebook te web stranici mogu se vidjeti zabilježena različita događanja i druženja gostiju uz pratnju tamburaša koji čine još jedan karakteristični motiv Srijema. Da su ovakvi slučajevi uobičajeni u kontekstu ruralnog turizma zamjećuju i autori Damir Demonja i Robert Baćac koji u tekstu o ulozi baštine i tradicije u stvaranju turističke ponude pišu sljedeće: „Kulturološka komponenta kao sastavnica »duha prostora« snažno je prožeta kroz ruralni turizam, odnosno etnologija se provlači kroz gotovo sve elemente ponude i aktivnosti na seljačkim domaćinstvima. Nerijetko, etnološka obilježja postaju i osnovna atraktivnost ambijenta koji temelji svoju originalnost upravo na uslugama s izrazitim etnološkim obilježjima/motivima.“ (Demonja i Baćac 2012: 216). Uzimajući sve u obzir, nameću se dva ključna pitanja, najprije o stvarnoj privlačnosti tradicijske kulture u turističkoj ponudi odnosno je li ona sama dovoljna za buđenje interesa kod gostiju ili služi tek kao ugodna kulisa za odvijanje uobičajenih turističko-ugostiteljskih djelatnosti. Drugo pitanje tiče se mogućnosti očuvanja tradicijske arhitekture kroz prenamijenu za turističke svrhe odnosno je li taj način pristupa kulturnoj baštini ispravan i koristan za njezinu dugoročnu zaštitu, uzevši u obzir kako se koristi i kako se prema njoj odnosi u turističkim objektima. Konkretno, koliko tradicijska arhitektura ima prednost pred modernim komforom i želji za zadovoljenjem potreba gostiju. Predstavljeni primjer *Srijemske kuće* pokazuje kako potreba očuvanja tradicijske arhitekture nije bio primarni razlog pokretanja turističke usluge niti je glavni privlačni element zbog kojeg se turisti odlučuju na posjet objektu. Smatram kako prenamijena tradicijske arhitekture u turističke svrhe može biti ispravna mogućnost njezine zaštite i očuvanja ukoliko se kod potencijalnih ugostitelja, ali i šire javnosti kao potencijalnih korisnika usluge poveća razina svijesti o vrijednosti takvih objekata i nužnosti njihove zaštite.

Zaključak

Ovaj se diplomski rad bavi temom tradicijske arhitekture na području zapadnog Srijema s naglaskom na potrebu zaštite i očuvanja ovog vrijednog dijela kulturne baštine u suvremenosti. Pregled ranije objavljivane građe o temi pokazuje kako je srijemsko područje slabo zastupljeno u stručnoj literaturi. Tek je nekoliko provedenih terenskih istraživanja koja nisu rezultirala objavljivanjem prikupljene građe. Utvrđivanjem karakterističnih obilježja naselja i tradicijske arhitekture koja su se razvila na ovom području uvjetovana različitim povijesnim, gospodarskim i društvenim čimbenicima te usporedbom s današnjim stanjem na terenu općenito se može zaključiti kako je zadržana tradicijska parcelacija odnosno kako se suvremene okućnice nastavljaju na tipologiju uspostavljenu kroz XIX. stoljeće, barem što se tiče njihova oblika. Zamjetne su promjene ponajviše u smještaju kuća dublje u osnovu na građevnu liniju uz ulicu, gradnji kuća na kat te različitim nepravilnostima po pitanju smještaja i uopće postojanja gospodarskih i ostalih zgrada, u prošlosti neizostavnim dijelom seoske okućnice. Dok dio stambene arhitekture nastavlja postojati i ispunjavati svoju primarnu svrhu – stanovanje, gospodarske zgrade, uslijed različitih društvenih promjena gube svoju funkciju, nisu više potrebne suvremenom čovjeku, pa ostaju zapuštene ili se ruše. Veliki je problem za naselja o kojima se u radu raspravlja sve više praznih kuća koje, osim što ostaju zapuštene i u lošem stanju, predstavljaju opasnost za lokalnu zajednicu. Tradicijska arhitektura i danas se koristi, no radi drugačijeg načina života, morala je biti prilagođena suvremenim standardima stanovanja. Konkretno to podrazumijeva uvođenje sanitarnih čvorova, elektroinstalacija, stavljanje fasade na pročelja ili različita pregrađivanja kuće. Kao jednu od mogućnosti očuvanja tradicijske arhitekture u suvremenosti predstavlja se njena prenamijena u turističke svrhe. Srijem ima brojne predispozicije potrebne za razvoj ruralnog turizma, a u posljednjih desetak godina primjećuju se pozitivni pomaci u tom smjeru.

Od polaznih istraživačkih pitanja navedenih u Uvodu rada ostalo je neodgovoreno ono o budućnosti tradicijske arhitekture Srijema. Iako se o toj temi piše i raspravlja na različitim stručnim skupovima, izostaje konkretnih uputa i strategija na nacionalnoj i lokalnim razinama kojima bi se pokušalo riješiti to pitanje. Kao vrlo bitnu stavku izdvojila bih nužnost dobre suradnje između institucija i vlasnika objekata kako bi se moglo pratiti stanje na terenu. Obzirom na potencijal područja za turistički razvoj, kao mogućnost vidim projekte povezivanja već postojećih ugostiteljskih objekata koji svoju ponudu temelje na tradicijskim

vrijednostima te poticanje nastanka novih. Tradicijska arhitektura može se koristiti i kao izložbeni prostor za zbirke različitih predmeta ili kao zajednički prostor za djelovanje određenih lokalnih zajednica. Svim navedenim, i brojnim drugim mogućnostima upotrebe prethode konzervatorsko-restauratorske intervencije kako bi se objekti adekvatno zaštitili i osposobili za nove svrhe korištenja. Daljnjim istraživanjima svakako bi se trebalo posvetiti više pažnje očuvanju identiteta Srijema kroz zaštitu tradicijske arhitekture. Za ozbiljnije bavljenje temom stanovanja u Srijemu valjalo bi uzeti u obzir prisutnost drugih naroda na ovim prostorima, posebice Nijemaca i Slovaka koji nastavljaju njegovati vlastitu kulturu u novonaseljenom području. Time bi se mogao dati cjelokupni i detaljan pregled tradicijske arhitekture na području Srijema, teme o kojoj ovaj rad pruža tek pregled i poticaj novim istraživanjima.

Iskustvo istraživanja bliske mi teme na terenu kojeg dobro poznajem dovelo me je do jednog od mogućih odgovora o prirodi problematike nestajanja oblika tradicijske arhitekture općenito, pa tako i u Srijemu. Koliko god loše bilo realno stanje na terenu, činjenica je kako je na ovom području tradicijska arhitektura i dalje prisutna u svakodnevnom okruženju. Stanovništvu ona predstavlja nešto poznato i uobičajeno, prepoznaju je kao sastavni dio svog života i moguće da zato ne uviđaju vrijednost tih „starih kuća“ kako ih se najčešće naziva. Još uvijek ih je dovoljno u okolini da se njihovo postojanje na općenitoj razini ne preispituje. Pristupajući pisanju, morala sam se odmaknuti od poznatog i uobičajenog kako bih predstavila temu ovog rada za što je bilo potrebno reinterpretirati pojmove, oblike i pojave opisane u radu. Jednako tako, smatram kako je u pristupu tradicijskoj arhitekturi u suvremeno doba potrebno revalorizirati njezinu vrijednost u novom kontekstu u kojem se trenutno nalazi i kao takvoj joj pristupiti u istraživanjima.

Popis priloga

- Slika 1. Karta područja zapadnog Srijema s označenim naseljima Bapska, Šarengrad, Mohovo, Tovarnik i Ilok te Vinkovcima i Vukovarom kao gravitacijskim centrima (<https://www.google.com/maps>).
- Slika 2. Raspored objekata na parceli (Lončar-Vicković i Stober 2011: 7).
- Slika 3. Tovarnik na austrijskoj topografskoj karti iz 1884. godine (Marković 2002: 95).
- Slika 4. Tovarnik, suvremena topografska karta naselja (<http://www.arkod.hr>).
- Slika 5. Tovarnik, primjer karakteristične široke ulice s nizanjem kuća uz uličnu liniju. Snimila: Danijela Kovač: 13. veljače 2019. godine.
- Slika 6. Bapska, plan naselja (Pavičić 1994: 30).
- Slika 7. Bapska, primjer neujednačenog nizanja kuća u ulici. Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2019. godine.
- Slika 8. Šarengrad, plan naselja (Pavičić 1994: 36).
- Slika 9. Šarengrad, pogled na naselje i ostatke starog grada. Snimljeno 1956. godine (MK – UZKB- F - 2).
- Slika 10. Šarengrad, pogled na naselje i ostatke starog grada. Snimljeno 2018. godine
(https://www.facebook.com/pg/sarengrad.info/photos/?ref=page_internal).
- Slika 11. Mohovo, suvremena topografska snimka naselja (<http://www.arkod.hr>).
- Slika 12. Ilok, Katastarski plan grada (detalj).
- Slika 13. Ilok, pogled na staru jezgru i dio grada (<http://www.mgi.hr>).
- Slika 14. Ilok, građanska uz kuću tradicijske arhitekture. Snimljeno 1914. godine (MK – UZKB – F - 5).
- Slika 15. Tovarnik, crteži kuće, tlocrta i ornamentiranih detalja (Pilar i Holjac 1905-08 (1994), sv.III., 22. list).
- Slika 16. Bapska, Ulica hrvatskih branitelja 19. Detalj stropa od *vitlova* u *kačari*. Snimila: Danijela Kovač: 4. srpnja 2018. godine.
- Slika 17. Ilok, fotografija dvorišnog pročelja kuće iz 1806. godine. Snimljeno 1956. godine (MK – UZKB – F - 3).

- Slika 18. Bapska, tlocrt kuće u Ulica Stjepana Radića 12 (MK – UZKB – KOVU - 2).
- Slika 19. Bapska, Ulica Križnog puta 42. Snimila: Danijela Kovač, 2007. godine.
- Slika 20. Bapska, Ulica Antuna Radića 21. Kuća postavljena dužim dijelom uz ulicu. Snimljeno 2001. godine (MK – UZKB – F - 4).
- Slika 21. Mohovo, Ulica sv. Nikole Tavelića 6. Varijacija tipa *kuće u ključ*. Snimila: Danijela Kovač, 3. srpnja 2018. godine.
- Slika 22. Mohovo, Ulica grada Vukovara 25. Snimila: Danijela Kovač, 3. srpnja 2018. godine.
- Slika 23. Šarengrad, Ulica fra Bernardina Leakovića. Snimila: Danijela Kovač, 13. veljače 2019. godine.
- Slika 24. Bapska, Ulica Križnog puta 20. Snimila: Danijela Kovač, 2007. godine.
- Slika 25. Tovarnik, Ulica Nikole Tesle 18. Snimila: Danijela Kovač, 13. veljače 2019. godine.
- Slika 26. Mohovo, Ulica hrvatskih dragovoljaca 30. Snimila: Danijela Kovač, 3. srpnja 2018. godine.
- Slika 27. Tovarnik, Ulica Vrljevac. Snimila: Danijela Kovač, 13. veljače 2019. godine.
- Slika 28. Bapska, Ulica hrvatskih branitelja 19. Dvorište s gospodarskim zgradama u pozadini. Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2019. godine.
- Slika 29. Tovarnik, Ulica Nikole Šubića Zrinskog. Čardak fotografiran s ulične strane. Snimila: Danijela Kovač, 13. veljače 2019. godine.
- Slika 30. Bapska, Ulica hrvatskih branitelja 19. Čardak postavljen u dvorištu nasuprot kuće. Prostorije u prizemlju su pušnica (lijevo) i prostor za ostavu. Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2018. godine.
- Slika 31. Bapska, Ulica hrvatskih branitelja 19. Bunar u dvorištu nasuprot kuće, u pozadini zapušteni svinjci. Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2019. godine.
- Slika 32. Bapska, Ulica Stjepana Radića 22. Pušnica u dvorištu. Snimila: Danijela Kovač, 2007. godine.
- Slika 33. Bapska, Ulica Alojzija Stepinca 4. Suvremena okućnica kuće izgrađene krajem 80-ih godina XX. stoljeća. Primjer zadržavanja dugačkih

parcela, podjele dvorišta na prednje i stražnje s oranicom u pozadini te smještaja novih objekata: garaža (u sredini), pušnica (suvremena gradnja, uz garažu) i sjenice (desno). Snimila: Danijela Kovač, 1. ožujka 2019. godine.

- Slika 34. Bapska, Ulica Alojzija Stepinca 4. Kuća izgrađena krajem 80-ih godina XX. stoljeća. Primjer odstupanja od standarda tradicijske arhitekture: gradnja kuće na kat koja je uvučena u odnosu na uličnu liniju. Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2019. godine.
- Slika 35. Bapska, Ulica hrvatskih branitelja. U prvom planu kuća izgrađena nakon Domovinskog rata, uvučena u odnosu na uličnu liniju, do nje tradicijska kuća s fasadom na zabatnom i bočnim pročeljima. Snimila: Danijela Kovač, 14. veljače 2019. godine.
- Slika 36. Tovarnik, Ulica Vrljevac 20. Natpisom na pročelju datirana u 1957. godinu, s istaknutim inicijalima *M. M.* Snimila: Danijela Kovač: 13. veljače 2019. godine.
- Slika 37. *Srijemska kuća* u Iloku. Fotografirano s ulice (<https://www.facebook.com/SrijemskaKuca>).
- Slika 38. *Srijemska kuća* u Iloku. U pozadini restoran i spavaće sobe na katu, desno dio kuće koji se također koristi za smještaj gostiju (<http://www.srijemska-kuca.com.hr/index.php?s=galerija>).
- Slika 39. *Srijemska kuća* u Iloku. Čardak na ulazu u objekt. Snimila: Danijela Kovač, 11. rujna 2018. godine.

Literatura

1. ANDRAŠIĆ, Ivan. 2010. *Izgradnja kuća nabijača u Sonti u XX. stoljeću*. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.
2. BENC, Milan, 1976. "Procesi urbanizacije sela u Slavoniji i Vojvodini". *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 51/52; 5-19.
3. BOŠNJAKOVIĆ, Antun. 1978. *Crkva Blažene Djevice Marije na Bapskoj*. Zagreb: Župni ured Bapska.
4. DEMONJA, Damir i Pavlo RUŽIĆ. 2010. *Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima*. Samobor: Meridijan; Zagreb: Institut za međunarodne odnose.
5. DEMONJA, Damir. 2012. "Baština i tradicija u oblikovanju turističke ponude na ruralnom prostoru Hrvatske". *Podravina* 11/21: 205–218.
6. DEMONJA, Damir i Robert BAČAC. 2013. "Ruralna graditeljska baština u funkciji turističke ponude Hrvatske". *Podravina* 12/23: 133-149.
7. DEVIĆ, Antun. 2008. *Župa Bapska*. Bapska: Vlastita naklada, Pavao Kolarević.
8. GALIOT KOVAČIĆ, Jadranka. 2008. "Gospodarski i kulturni utjecaji njemačkih doseljenika na tradicijski život Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, od početka 18. stoljeća do 1941. godine". *Etnološka istraživanja* 12/13: 213-261.
9. GALIOT KOVAČIĆ, Jadranka. 2008. "Kulturni turizam u selima krajnjeg istoka Hrvatske, stanje i perspektiva: jedan etnološki pregled". *Acta Turistica Nova* 2/2: 249-267.
10. GALIOT KOVAČIĆ, Jadranka. 2015. "Etnolog u službi zaštite kulturnih dobara – između tradicije i zakonodavstva. Stanje, nedostaci i prijedlozi za poboljšanje" U: *Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne baštine*, ur. Sanja Buble i Zoran Čiča. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.
11. GAVAZZI, Milovan. 1960. "Etnografija". U: *Enciklopedija Jugoslavije* 4. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 59-63.
12. KRALJEVIĆ, Stipan. 2009. "Grad Ilok 1997. – 2001. godine". U: *Iločki zbornik* 1. Ilok: Ogranak Matice hrvatske Ilok.
13. KRŠNJAVI, Isidor. 1882. *Listovi iz Slavonije*. Vinkovci: Privlačica (Reprint autorova izdanja objavljen 1994. godine)

14. KUŠEN, Eduard. 1993. "Obnova hrvatskog sela. Prilika za razvoj seoskog turizma". U *Ratna sudbina hrvatske tradicijske baštine*, ur. Tomislav Đurić. Zagreb: Hrvatsko društvo folklorista.
15. LONČAR, Sanja. 2015. "Narodna arhitektura u djelima Ise Kršnjavoga – istraživanje i korištenje etnografske građe u svrhu stvaranja *narodnog stila*". U: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, ur. Ivana Mance i Zlatko Matijević. Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Institut za povijest umjetnosti.
16. LONČAR, Sanja. 2016. *Abandonment as an opportunity for regeneration and development in local communities: Example of Kent County Council's "No Use Empty" initiative (England, UK)*. Oxford Brookes University.
17. LONČAR-VICKOVIĆ, Sanja i Dina STOBER. 2011. *Tradicijska kuća Slavonije i Baranje. Priručnik za obnovu*. Zagreb: Ministarstvo turizma.
18. MARKOVIĆ, Mirko. 2002. *Slavonija: povijest naselja i podrijetlo stanovništva*. Zagreb: Golden marketing.
19. MESARIČ ŽABČIĆ, Rebeka i Jadranka GALIOT KOVAČIĆ. 2007. "Opća slika naselja Čakovci s kratkim osvrtom na povijesni pregled naselja, geografska obilježja, stanovništvo i tradicijsku arhitekturu. U *Vukovar '91 – petnaest godina poslije: Vukovar – Hrvatska baština i perspektive razvoja*, ur. Dražen Živić i Žebec Ivana. Zagreb; Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
20. MLINAR, Ana. 2015. "Zaštita tradicijskoga graditeljstva prema zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i konzervatorskoj praksi." U: *Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne baštine*, ur. Sanja Buble i Zoran Čiča. Zadar: Hrvatsko etnološko društvo.
21. OKRUGIĆ SRIJEMAC, Ilija. 1995. "Srijem uopće". U *Hrvatska riječ u Srijemu*, ur. Dubravko Horvatić. Zagreb: Ogranak Matice hrvatske Tovarnik.
22. PAVIČIĆ, Ivka. 1994. "Zemljopisna obilježja." U: *Grad Ilok: Bapska, Mohovo, Šarengrad*, ur. Vlado Horvat. Zagreb: Gradsko poglavarstvo Ilok.
23. PILAR, Martin i Janko HOLJAC. 1905-1908 (1994). *Hrvatski građevni oblici*, ur. Martin Grgurovac, Pretisak mapa. Slavonska naklada „Privlačica“, Vinkovci.
24. ŠPANIČEK, Žarko. 1995. *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje*. Vinkovci: Privlačica.
25. ŠPANIČEK, Žarko. 2007. "Tradicijsko graditeljstvo". U *Šokadija i Šokci I. Podrijetlo i naseljavanje*, ur. Zdenka Lechner i Martin Grgurovac. Vinkovci: Privlačica.

26. ŠPANIČEK, Žarko. 2009. "Tradicijsko graditeljstvo". U *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije, sv. I.*, ur. Vesna Kusin i Branko Šulc. Zagreb: Ministarstvo kulture, Galerija Klovićevi dvori.
27. ŽIVKOVIĆ, Zdravko. 1992. *Hrvatsko narodno graditeljstvo, sv. I., Istočna Hrvatska (Slavonija, Baranja, Srijem)*. Zagreb: Zavod za zaštitu spomenika kulture, Ministarstvo prosvjete, kulture i športa RH.
28. ŽIVKOVIĆ, Zdravko. 1993. "Ruralna graditeljska baština i njezina obnova". U *Ratna sudbina hrvatske tradicijske baštine*, ur. Tomislav Đurić. Zagreb: Hrvatsko društvo folklorista.

Internetski izvori:

1. Sustav evidencije zemljišnih parcela u Republici Hrvatskoj: <http://www.arkod.hr> (pristup 9. listopada 2018.).
2. Nacionalni program sređivanja zemljišnih knjiga i katastra: <https://oss.uredjenazemlja.hr/public/cadServices.jsp?action=dkpViewerPublic> (pristup 9. listopada 2018.).
3. Googlova tehnologija besplatnih digitalnih mrežnih karata: <https://maps.google.hr> (pristup 9. listopada 2018.).
4. Državni zavod za statistiku: <https://www.dzs.hr/> (pristup 2. listopada 2018.).
5. Turistička zajednica Vukovarsko-srijemske županije: <http://www.visitvukovar-srijem.com> (pristup 15. listopada 2018.).
6. Turistička zajednica grada Iloka: <http://www.turizamilok.hr> (pristup 15. listopada 2018.).
7. Stranica *Srijemske kuće*: <http://www.srijemska-kuca.com.hr/index.php> (pristup 6. rujna 2018.).
8. Facebook stranica *Srijemska kuća*: <https://www.facebook.com/SrijemskaKuca> (pristup 6. rujna 2018.).
9. Web tražilica kulturnih dobara RH: <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212> (pristup 11. listopada 2018.).

10. Službene stranice Muzeja grada Iloka: <http://www.mgi.hr> (pristup 13. veljače 2019.).
11. Internetska enciklopedija:
https://hr.wikipedia.org/wiki/Pokolj_u_Tovarniku_22._rujna_1991 (pristup 28. veljače 2019.).
12. Facebook stranica *Šaregrad*:
https://www.facebook.com/pg/saregrad.info/photos/?ref=page_internal (pristup 13. veljače 2019.).
13. Službene stranice Grada Iloka: <http://www.ilok.hr/o-iloku> (pristup 11. veljače 2019.).
14. Službene stranice Vukovarsko-srijemske županije: <http://www.vusz.hr/> (pristup 11. veljače 2019.).

Popis kratica

MK – UZKB – KOVU = Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel Vukovar

MK – UZKB – F = Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Fototeka

Arhivska građa:

1. MK – UZKB – KOVU – 1, GRUEV, Todor. 1981. "Smjernice za konzervatorsko tretiranje objekata ruralne (seoske) arhitekture na području općine Vukovar." U: *Narodno graditeljstvo općine Vukovar*, EA 80/81.
2. MK – UZKB – KOVU – 2, GALIOT KOVAČIĆ, Jadranka. 2009. *Ilok. Terensko istraživanje narodnog graditeljstva*.

3. MK – UZKB – KOVU – 3, GRUEV, Todor. 1981. Tlocrt kuće u Bapskoj, Ulica Stjepana Radića 12. "Smjernice za konzervatorsko tretiranje objekata ruralne (seoske) arhitekture na području općine Vukovar." U: *Narodno graditeljstvo općine Vukovar*, EA 80/81.
4. MK – UZKB – F – 1, MUTAK, Katica (autor teksta), HORVAT, Manda (autor teksta, voditelj etnoloških istraživanja), BEKINA, Goran (fotografska dokumentacija), ŽIVKOVIĆ, Zdravko i Melita LUBINA (arhitektonska dokumentacija), ROCA, Toni (autor teksta). 2001. *Istraživanje i utvrđivanje stanja etnoloških spomenika u Hrvatskoj. Invertarizacija etnološke građe na prostoru vukovarskog ravnjaka.*
5. MK – UZKB- F – 2, „Pogled s juga na stari grad i naselje pod njim“; snimio Nino Vranić, 1956. god.; inv. br. 20244; neg. I-J-161.
6. MK – UZKB – F – 3, „Donji grad – kamenoraspelo“; snimio Gjuro Szabo, 1914. god.; inv. br.: 33239; neg.: V-809.
7. MK – UZKB – F – 4, „Dvorišno pročelje kuće iz 1806. god. u ulici Zmaj Jove k br. 25“; snimio Nino Vranić, 1956. god. Inv. br. 20281; neg. I-F-162.
8. MK – UZKB – F – 5, Srijem. Foto: Goran Bekina, 2001. F1120016.

Tradicijska arhitektura Srijema – zaštita i očuvanje u suvremenom kontekstu

U radu se predstavlja tradicijska arhitektura Srijema, najistočnije hrvatske regije, na primjeru ukupno pet naselja: Ilok, Bapska, Šarengrad, Mohovo i Tovarnik. Kroz pregled razvoja naselja te oblika stambene arhitekture i gospodarskih zgrada ustanovljuju se tradicijske značajke arhitekture ovog područja. Suvremeno stanje prikazano je kroz izvještaj s terena te ukazivanjem na izmjene i odstupanja od tradicijskih karakteristika koje se događaju uslijed društvenih i gospodarskih promjena. Raspravlja se o problematici velikog broja napuštenih kuća, prilagodbi tradicijske arhitekture modernim standardima stanovanja te njene prenamijene u turističke svrhe kroz konkretan primjer ugostiteljskog objekta. Cilj diplomskog rada bio je potaknuti svijest o važnosti zaštite ovog dijela kulturne baštine i afirmacija Srijema kao regije na rubu znanstvenih zanimanja.

Ključne riječi: tradicijska arhitektura, Srijem, zaštita kulturne baštine, ruralni turizam

Traditional architecture of the Srijem area – protection and preservation in contemporary context

This thesis presents the traditional architecture of Srijem, the region of east Croatia, on the example of villages Bapska, Šarengrad, Mohovo, Tovarnik and the city of Ilok. The traditional features of the architecture of this area are shown through the survey of the development of settlements and of the forms of residential and other buildings. The current situation is presented through a field report and by pointing to changes and deviations from the traditional characteristics that occur due to social and economic changes. The issue of a large number of abandoned houses, the adaptation of traditional architecture to modern standards of living and its transformation into tourism purposes are discussed. The aim of this thesis was to raise awareness of the importance of protecting this part of the cultural heritage and affirming Srijem area as a region in scientific researches.

Key words: traditional architecture, Srijem area, protection of cultural heritage, rural tourism